

Rzeźbiarze i stolarze pracujący dla opactwa cysterskiego w Krzeszowie w 2. połowie XVII i na początku XVIII wieku. Mit przyklasztornego warsztatu Georga Schröttera

Artur KOLBIARZ

Uniwersytet Śląski w Katowicach

<https://orcid.org/0000-0003-2823-432X>

ABSTRAKT Realizacje artystyczne powstałe w ramach mecenatu cystersów w Krzeszowie zaliczane są do najważniejszych osiągnięć architektury i plastyki barokowej na Śląsku. Niniejszy artykuł stanowi próbę gruntownej weryfikacji dotychczasowej wiedzy na temat modernizacji wyposażenia i wystroju średniowiecznej świątyni opackiej w Krzeszowie, przeprowadzonej w 2. połowie XVII i na początku XVIII w., oraz namysłu nad praktykami cechowymi rzeźbiarzy i stolarzy pracujących w tym czasie dla cystersów. Na podstawie źródeł archiwalnych i starodruków autor artykułu stwierdził, wbrew dotychczasowym ustaleniom, że rzemieślnicy czynni w Krzeszowie nie pracowali w jednej pracowni kierowanej przez rzeźbiarza Georga Schröttera, ale w osobnych współpracujących ze sobą warsztatach, co może mieć wpływ na kwestie atrybucji oraz datowania aktywności poszczególnych grup artystów. Schrötter był jedynie wykonawcą rzeźby figuralnej, natomiast ołtarze i inne sprzęty wraz z ornamentyką projektowali i realizowali stolarze: Stephan Kose oraz Christoph Hoffmann, który nie rozpoczął współpracy z opactwem krzeszowskim po śmierci Kosego w 1698 r., jak dotychczas sądzono, lecz już w połowie lat 70. XVII w.

SŁOWA-KLUCZE Krzeszów, Georg Schrötter, rzeźba barokowa, rzeźba barokowa na Śląsku, stolarka artystyczna, sztuka śląska, sztuka monarchii habsburskiej

ABSTRACT *Sculptors and Woodcarvers Working for the Cistercian Abbey in Krzeszów in the Second Half of the 17th and the early 18th Century. The Myth of Georg Schrötter's Monastery Workshop.* Artistic projects created within the framework of the Cistercian patronage in Krzeszów are among the most important achievements in Baroque architecture and sculpture in Silesia. The current article attempts to thoroughly verify the existing knowledge regarding the modernisation of the furnishings and decoration of the medieval abbey church in Krzeszów, carried out in the second half of the 17th and the early 18th century, and to consider the guild practices of the sculptors and carpenters working for the Cistercians at that time. On the basis of archival sources and early printed materials, the author concluded, contrary to previous findings, that the craftsmen working in Krzeszów were not employed in one workshop under the management of the sculptor Georg Schrötter, but in separate workshops cooperating with each other – a fact that may have an impact on the issues of attribution and dating of the activity of individual groups of artists. Schrötter produced only the figural sculptures, while the altars and other furnishings together with their ornamentation were designed and made by the woodcarvers Stephan Kose and Christoph Hoffmann. In addition, Hoffmann did not start working for the Krzeszów abbey after Kose's death in 1698, as hitherto thought, but had been employed there since the mid-1670s.

KEYWORDS Krzeszów, Georg Schrötter, Baroque sculpture, Baroque sculpture in Silesia, woodcarving, Silesian art, art in the Habsburg Monarchy

FUNDACJE artystyczne krzeszowskich cystersów są zaliczane do najważniejszych osiągnięć śląskiej architektury i sztuk plastycznych. Zespół klasztorny doczekał się licznych opracowań, poświęconych m.in. barokizacji nieistniejącej już średniowiecznej świątyni opackiej i jej wyposażenia, a także wzniesieniu na jej miejscu obecnie istniejącego kościoła. Niniejszy artykuł, oparty na źródłach archiwalnych, poddaje gruntownej weryfikacji dotychczasową wiedzę na temat przeprowadzonej w 2. połowie XVII i na początku XVIII w. modernizacji wyposażenia i wystroju klasztornej świątyni oraz stanowi próbę rekonstrukcji systemu organizacji pracy, w ramach którego działali rzeźbiarze i stolarze zatrudnieni w Krzeszowie (niem. Grüssau).

Początki zainteresowania barokowymi fundacjami krzeszowskich cystersów przypadły na przełom XIX i XX w. Powstałe wówczas opracowania dotyczyły zarówno pojedynczych realizacji, jak i całego założenia¹. Pogłębione badania podjęto jednak dopiero

w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Nieocenione zasługi dla odtworzenia nowożytnych dzieł i kultury krzeszowskiego klasztoru położył Nikolaus von Lutterotti, którego publikacje do dziś stanowią podstawę do studiów nad tymi zagadnieniami². Wprowadził on również do obiegu naukowego nazwiska większości artystów pracujących dla Krzeszowa na przełomie XVII i XVIII w., w tym: rzeźbiarza Georga Schröttera (1650–1717)³, stolarza i snycerza Stephana Kosego (1644–1698)⁴, brata zakonnego i stolarza Johanna Schuberta (zm. 1684)⁵, a także okazjonalnie realizującego zlecenia dla opactwa stolarza i snycerza Hoffmanna z Lubawki (niem. Liebau)⁶. Serwitemem klasztoru, ściśle współpracującym ze stolarzami i rzeźbiarzami, był malarz-pozłotnik Sigismund Leistriz⁷. Lutterottiemu udało się określić kompetencje zawodowe tych artystów, którzy tworzyli, jego zdaniem, jeden duży przyklasztorny warsztat kierowany przez Schröttera⁸. Pokazna grupa rzemieślników związanych z opactwem skłoniła uczonego do wykreowania

1. Np. „Die St. Anna Kapelle b. Schömberg”, *Schömberger Wochenblatt*, nr 35 (30 kwietnia 1890), brak paginacji; *Kloster Grüssau. Beschreibung der Stiftskirche und Erklärung sämtlicher Malereien. Nach alten Quellen bearbeitet* (Landeshut: Armin Werner’s Buchdruckerei, 1903).
2. Z prac Lutterottiego na temat inicjatyw artystycznych opatów Rosy i Geyera zob. Nicolaus von Lutterotti, „Abt Dominicus Geyer von Grüssau (1696–1726) zu seinem 200. Todestag am 5. Dezember 1926”, *Schlesische Pastoralblatt* 46, nr 9 (1926), s. 129–132; id., „Abt Dominicus Geyer von Grüssau (1696–1726) zu seinem 200. Todestag am 5. Dezember 1926”, *Schlesische Pastoralblatt* 46, nr 10 (1926), s. 145–150; id., „Abt Dominicus Geyer von Grüssau (1696–1726) zu seinem 200. Todestag am 5. Dezember 1926”, *Schlesische Pastoralblatt* 46, nr 11 (1926), s. 161–165; id., „Die Pfarrkirche zu Schömberg”, *Der Wanderer im Riesengebirge* 45, nr 10 (1926), s. 171–175; id., „Ullersdorf bei Liebau”, *Der Wanderer im Riesengebirge* 47, nr 7 (1927), s. 96–98; id., „Burg Bolkenhain zu Beginn des 18. Jahrhunderts”, *Der Wanderer im Riesengebirge* 48, nr 7 (1928), s. 95–99; id., „Kloster Grüssau in den Zeitaltern des Barock, Rokoko und Klassizismus”, w: *Heimatbuch des Kreises Landeshut i. Schl.*, t. 2, red. Robert Hofrichter (Landeshut: Armin Werner’s Buchdruckerei, 1929), s. 399–415; id., *Abt Innozenz Fritsch (1727–1734). Der Erbauer der Grüssauer Abteikirche* (Schweidnitz: Bergland Verlag, 1935); id., *Abtei Grüssau. Ein Führer* (Grüssau: Buch- und Kunsthandlung, 1941); id., *Abt Bernardus Rosa von Grüssau*, red. Ambrosius Rose (Stuttgart: Brentnoverlag, 1960); id., *Vom unbekanntem Grüssau. Altgrüssauer Klostergeschichten*, red. Ambrosius Rose (Wolfenbüttel: Grenzland-Verlag Rock & Co., 1962).
3. Lutterotti, „Abt Dominicus Geyer” 46, nr 10 (1926), s. 150; id., „Ullersdorf bei Liebau”, s. 98; id., „Kloster Grüssau”, s. 404; id., *Abt Innozenz Fritsch*, s. 36; id., *Abt Bernardus Rosa*, s. 84; id., *Vom unbekanntem Grüssau*, s. 40, 50, 71–72, 86 i 200.
4. Lutterotti, „Ullersdorf bei Liebau”, s. 98; id., „Kloster Grüssau”, s. 404; id., *Abt Innozenz Fritsch*, s. 36; id., *Abt Bernardus Rosa*, s. 84; id., *Vom unbekanntem Grüssau*, s. 50, 86 i 200.
5. Lutterotti, „Kloster Grüssau”, s. 404; id., *Abt Bernardus Rosa*, s. 84.
6. Lutterotti, „Kloster Grüssau”, s. 404; id., *Abt Bernardus Rosa*, s. 84; id., Lutterotti, *Vom unbekanntem Grüssau*, s. 50.
7. Lutterotti, „Kloster Grüssau”, s. 405; id., *Vom unbekanntem Grüssau*, s. 86.
8. Lutterotti, „Kloster Grüssau”, s. 404; id., *Abt Bernardus Rosa*, s. 84.

pojęcia „szkoły krzeszowskiej”⁹, wykorzystywanego później przez niektórych niemieckich badaczy¹⁰.

Powyższe ustalenia zasadniczo przyjęli polscy historycy sztuki, którzy starali się umieścić krzeszowski klasztor w kontekście sztuki całego regionu. Ich publikacje z lat 60. XX w. rozpowszechniły tezę o istotnej roli mecenatu cystersów w przełamywaniu tradycji rzeźby manierystycznej na Śląsku i wprowadzeniu form barokowych¹¹. Podstawowe opracowania dotyczące Krzeszowa wyszły spod pióra Danuty Ostowskiej i Konstantego Kalinowskiego. Ostowska wprowadziła do literatury polskojęzycznej wyniki badań Lutterottiego, dokonując w nich drobnych korekt. Zanegowała jednak pojęcie „szkoły krzeszowskiej” jako nieadekwatne do opisu tego środowiska artystycznego¹². Kalinowski poświęcił warsztatowi w Krzeszowie osobny podrozdział w syntetycznym opracowaniu rzeźby barokowej i rokokowej na Śląsku¹³. Rekapitułując istniejący stan badań, najpełniej jak dotąd scharakteryzował działalność klasztornej pracowni

i umiejscowił ją w kontekście sztuki śląskiej. Powtórzył ustalenia dotyczące struktury warsztatu i doprecyzował zaproponowaną przez Ostowską periodyzację jego aktywności¹⁴. Przyjął, że skład przyklasztornego *atelier* był stały, uzupełniany jedynie po śmierci któregoś z rzemieślników. Z tego względu wyróżnił wczesny okres działalności warsztatu (1672–1698), kiedy Schrötter miałby współpracować z Johannem Schubertem i Stephanem Kose, oraz późny (1698–ok. 1720), kiedy po śmierci Kosego współpracownikami Schröttera mieli zostać snycerz Anton Hoffmann z Lubawki oraz rzeźbiarz Jung z Chełmska Śląskiego (niem. Schömberg)¹⁵. Opisany stan wiedzy na temat klasztoru w Krzeszowie nadal obowiązuje, kwestionowane bywają jedynie atrybucje pojedynczych dzieł¹⁶.

Główny mankament powojennych badań nad krzeszowską rzeźbą i tzw. małą architekturą polegał na pomijaniu lub powierzchownym wykorzystaniu przekazów archiwalnych¹⁷. Tymczasem znaczna część imponującego zbioru źródeł dostępnych Lutterottiemu

9. Lutterotti, „Burg Bolkenhain”, s. 97.

10. Günther Grundmann, *Die Architekten im Dienste der Herrschaft Schaffgotsch und der Probstei Warmbrunn* (Strassburg: J. H. Ed. Heitz, 1930), s. 46; Claus Götze Mueller, *Die katholische Pfarrkirche in Warmbrunn. Eine Führung* (Breslau: Franke Verlag, 1939), s. 22.

11. Henryk Dziurla, „Ogólne warunki rozwoju wrocławskiego baroku”, w: *Sztuka Wrocławia*, red. Tadeusz Broniewski, Mieczysław Zlat (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1967), s. 266; *Rzeźba śląska 1650–1770*, kat. wyst., oprac. Danuta Ostowska (Wrocław: Muzeum Śląskie, 1969), s. 10–14.

12. Danuta Ostowska, „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską XVII i XVIII wieku. Jerzy Schrötter i tzw. «stara szkoła krzeszowska»”, *Biuletyn Historii Sztuki* 30, nr 2 (1968), passim; *Rzeźba śląska 1650–1770*, s. 10–14, 36–38; ead., *Krzeszów* (Wrocław: Drukarnia Dziełowa, 1973), s. 9–10.

13. Konstanty Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986), s. 77–80. Zob. też: id., „Die Barockskulptur in Schlesien in der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts”, w: *Barockskulptur in Mittel- und Osteuropa*, red. Konstanty Kalinowski (Poznań: Wydawnictwo UAM, 1981), s. 76–78.

14. Ostowska, „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską”, s. 248–249; *Rzeźba śląska 1650–1770*, s. 37.

15. Kalinowski, „Die Barockskulptur in Schlesien”, s. 76–78; id., *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 77.

16. O czym świadczą informacje zawarte w katalogu zabytków Dehio: *Dehio. Zabytki sztuki w Polsce. Śląsk*, red. Sławomir Brzezicki, et al. (Warszawa: Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, 2006), s. 45, 58, 190, 324, 379, 457–458, 508, 627, 790. Zob. też: Romuald Nowak, *Rzeźba śląska XVI–XVIII wieku. Katalog zbiorów* (Wrocław: Wydawnictwo Muzeum Narodowego we Wrocławiu, 1994), s. 78–79 i 175; Artur Kolbiarz, Adam Organisty, „Georg Schrötter”, w: *Śląsk – perła w Koronie Czeskiej. Trzy okresy świetności w relacjach artystycznych Śląska i Czech*, kat. wyst., red. Andrzej Niedzielenko, Vit Vlhas (Praha: Národní galerie, 2006), passim.

17. Jedynie Henryk Dziurla, pisząc monografię opactwa krzeszowskiego, przestudiował w szerszym zakresie źródła archiwalne. Niestety, zagadnienia związane z nowożytnym wyposażeniem dawnego kościoła opackiego interesowały autora marginalnie. Por. Henryk Dziurla, *Krzeszów* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974), s. 19–26.

przetrwiała zawieruchę wojenną. W odniesieniu do zagadnień poruszanych w niniejszym artykule najcenniejszych informacji dostarczyły: dzienniki opata Bernarda Rosy (1660–1696)¹⁸, życiorys sporządzony wkrótce po śmierci duchownego¹⁹, księgi rachunkowe klasztoru krzeszowskiego obejmujące lata 1675–1695²⁰, luźne zapisy pochodzące z XVII i XVIII w. zawierające m.in. spis inicjatyw artystycznych opata Dominikusa Geyera (1696–1726)²¹, dokumenty odnoszące się do budowy i dekoracji obiektów leżących w dobrach krzeszowskich²², notatki dotyczące rzemieślników zatrudnionych w Krzeszowie²³, dwie kroniki opactwa²⁴ oraz księgi metrykalne miejscowej parafii²⁵. Bezcenne informacje odnaleźć można również w dwóch starodrukach opisujących posiadłości krzeszowskie, w tym dawną świątynię opacką. Pierwszy, sporządzony przez Ephraima Ignatiusa Naso około połowy lat 60. XVII w., ukazuje opactwo w Krzeszowie u progu barokowej modernizacji²⁶. Drugi, autorstwa

Nicolausa Heneliusa, spisany w 1703 r. (wydany drukiem rok później), opisuje założenie klasztorne na początku artystycznych inicjatyw podejmowanych przez opata Geyera²⁷. Istotnym uzupełnieniem są też teksty z wizytacji kościołów patronackich Krzeszowa, opublikowane przez Josepha Jungnitza²⁸. Zespół wymienionych dokumentów to obszerny materiał badawczy, którego przesłedzenie pozwala wzbogacić wiedzę na temat działalności artystów i rzemieślników pracujących dla Krzeszowa.

Podjęta przez Bernarda Rosę modernizacja zabudowań opactwa krzeszowskiego nie była pierwszą w XVII w. Już na początku 1616 r. opat Tobias Haller (1611–1616) – na żądanie opata Cîteaux, Nicolausa II Boucherata, wizytującego flie śląskie – nakazał odremontowanie zaniebanego kościoła pomocniczego pw. św. Andrzeja. Odnowiona świątynia, która podczas restauracji

18. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego (dalej: BCUWr.), Dziedzictwo Kulturowe, Rękopisy, sygn. Akc. 1994/51, Dziennik opata Bernarda Rosy. Przy nazwiskach opatów w nawiasach podaję daty ich urzędowania.

19. BCUWr., Rękopisy, sygn. IV Q 186 a, Grüssawische Volle Herbst-Rose oder der Hochw. Woledle, Hochgelärt, in Gott Andächtige Herr Herr Bernardus Rosa, [...].

20. Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: APWr.), Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687]; APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695].

21. APWr., Rep. 82, sygn. 3, Schriftliche Notata. Von Weyl. dem gottseligen Herrn Prälaten Dominico über dero geführte administration in temporalibus, s. 41–51 i 52–69.

22. APWr., Rep. 82, sygn. 476, Różne sprawy budowy i wystroju wewnętrznego (poza Krzeszowem. Bolków, Cieplice, Lubawka i inne) [1682–1875].

23. APWr., Rep. 82, sygn. 471, Różne dokumenty personalne dla rzemieślników, pochodzenie z prawego łoża, przepustki, etc., zaświadczenia nauki [1655–1807].

24. APWr., Rep. 82, sygn. 1, Kronika klasztoru cystersów od Henryka Pobożnego do 1658 r. oraz odpisy dokumentów; APWr., Rep. 82, sygn. 6, Kronika z uwzględnieniem spraw finansowych [1719–1792].

25. Archiwum Parafialne w Krzeszowie (dalej: AParK.), sygn. 1, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1620–1694]; AParK., sygn. 2, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1694–1761].

26. Ephraim Ignatio Naso, *Phoenix Redivivus Ducatum Svidnicensis, et Javroviensis. Der wieder – lebendige Phoenix. Der Beyden Fürstenthümer Schweidnitz und Jauer* (Breslau: Baummannischen Erben Druckerey, 1667), s. 276–297.

27. Nicolaus Henelius, *Silesiographia renovata, necessariis scholiis, observationibus et indice aucta*, Caput VII, *Urbes, Opida, Arces, Monasteria et Pagi Silesiae* (Wratislaviae–Lipsae: Christianum Bauchium, 1704), s. 679–704. Dysponujemy jeszcze dwoma przekazami z epoki, ale nie wnoszą one nowych informacji na temat wyglądu klasztoru za czasów opatów Rosy i Geyera: Friderici Lucae, *Schlesiens curieuser Denckwürdigkeiten oder vollkommener Chronica*, t. 3 (Frankfurt am Main: Verlegung Friedrich Knochen, 1689), s. 934–940; Samuel Leopold Hahn, *Das wieder lebende Grüssau, oder das Neu-eröffnente Gnaden-Hauss der allerseeligsten Jungfräulichen Mutter Gottes Mariae [...]* (Schweidnitz: Acc. Contraleur., 1735), s. 26–30 – tu opis inicjatyw artystycznych zrealizowanych za opata Innozenza Fritscha (1727–1734).

28. Joseph Jungnitz, *Visitationsberichte der Diözese Breslau*, t. 1: *Archidiakonats Breslau* (Breslau: G. P. Aderholz Buchhandlung, 1902).

wzbogaciła się m.in. o nową nastawę z rzeźbionym wizerunkiem patrona, została poświęcona w 1623 r. przez opata Adama Wolfganga (1622–1632)²⁹. Wolfgang zadbał również o kościół opacki, do którego ufundował ołtarz główny, odnowił stalle i zniszczoną kaplicę Mariacką³⁰. Według Lutterottiego świątynia otrzymała wówczas zespół ołtarzy bocznych³¹. Prawdopodobnie w zbliżonym czasie powstała ozdobna ambona o bogatym programie ikonograficznym³². Krzeszowskie inicjatywy artystyczne objęły także, choć w ograniczonym stopniu, świątynie patronackie. Zniszczony w pożarze kościół parafialny w Lubawce podźwignięto z ruiny w latach 1609–1615, a wkrótce potem sprawiono do niego nowe wyposażenie, w tym ambonę, uznaną przez Naso za najwspanialszą w księstwach Świdnickim i Jaworskim³³. Niestety, nie dysponujemy przekazami na temat okoliczności powstania wyposażenia. Nie wiemy, czy zostało wykonane przez artystów zewnętrznych, czy może przez serwitatorów opactwa³⁴.

Działalność fundacyjną z 1. tercji XVII w. należy odczytywać jako element pierwszej, i jak dotąd słabo rozpoznanej, potrydenckiej kontrofensywy Kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku, w której klasztory cysterskie odegrały istotną rolę³⁵. Jej kres, a w wielu

przypadkach także kres istnienia samych dzieł, przyniosła środkowa faza wojny trzydziestoletniej. Szczególnie tragiczne dla śląskich opactw wydarzenia z lat 30. XVII w. nie ominęły Krzeszowa, w którym 4 czerwca 1633 r. wojska szwedzkie podpaliły klasztorne zabudowania. Szczęśliwym trafem z pożogi ocalał kościół św. Andrzeja. W świątyni opackiej ogień strawił wprawdzie dachy oraz dzwony, ale nie rozprzestrzenił się wewnątrz budowli i nie zniszczył wystroju³⁶. Kolejni opaci krzeszowscy Valentinus Rüling (1632–1653) i Andreas Michaelis (1653–1660) skoncentrowali swoje wysiłki na najpilniejszych potrzebach – odbudowie zabudowań klasztornych oraz ustabilizowaniu sytuacji gospodarczej. Chociaż nie inwestowali w wyposażenie świątyń, ich wysiłki przygotowały grunt pod szeroko zakrojoną działalność Bernarda Rosy, którego krzeszowscy cystersi wybrali na opata latem 1660 r.

Zaledwie rok po objęciu urzędu energiczny opat Rosa rozpoczął gruntowną restaurację średniowiecznego kościoła klasztornego, podyktowaną złym stanem zachowania budowli, nadszarpniętej zarówno zębem

29. Lutterotti, *Vom unbekanntem Grüssau*, s. 103; Jungnitz, *Visitationsberichte*, s. 702. Zob. też: APWr., Rep. 82, sygn. 1, Kronika klasztoru cystersów, s. 828.

30. APWr., Rep. 82, sygn. 1, Kronika klasztoru cystersów, s. 830. Naso korzystający prawdopodobnie z tej samej kroniki uprościł nieco tekst, pomijając dekoracje stall. Naso, *Phoenix Redivivus*, s. 296–297. Zob. też: Dziurla, *Krzeszów*, s. 19.

31. Lutterotti, *Vom unbekanntem Grüssau*, s. 83.

32. Naso, *Phoenix Redivivus*, s. 286.

33. Ibid., s. 248; Jungnitz, *Visitationsberichte*, s. 702.

34. O tym, że tacy istnieli, donoszą księgi metrykalne odnotowujące 5 VI 1678 r. pogrzeb krzeszowskiego malarza Sigismunda Wagnera, zmarłego w wieku 80 lat. Zob. AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrzy, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 547.

35. Na temat wybranych realizacji, zob. Henelius, *Silesiographia renovata*, s. 676; Georg Frömrich, *Kurze Geschichte der ehemaligen Cisterzienser Abtey Kamenz in Schlesien* (Glatz: Pompejus Erben, 1817), s. 123; Wilhelm Wattenbach, „Necrologium des Stifts Kamenz”, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertums Schlesiens* 4 (1862), s. 309; Eduard Trewendt, *Versuch einer Geschichte des ehemaligen Fürstlichen Cisterzienser-Stifts Heinrichau bei Münsterberg in Schlesien* (Breslau: Trewendt, 1846), s. 169, 182. O potrydenckiej kontrofensywie na Śląsku zob. Jan Harasimowicz, „Funkcje katolickiego mecenatu artystycznego na Śląsku w dobie Reformacji i odnowy trydenckiej Kościoła”, *Sobótka* 4 (1986), s. 573, 578; Artur Kolbiarz, Andrzej Kozieł, „Barokizacja wystroju i wyposażenia kościoła klasztornego Wniebowzięcia NMP w Lubiążu”, w: *Kościół klasztorny Wniebowzięcia NMP w Lubiążu. Historia – stan zachowania – koncepcja rewitalizacji*, red. Andrzej Kozieł (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2010), s. 87.

36. APWr., Rep. 82, sygn. 1, Kronika klasztoru cystersów, s. 832. Naso podaje nieujętej w kronice informację o uszkodzeniu prospektu organowego, ale bez naruszenia samego instrumentu. Naso, *Phoenix Redivivus*, s. 283.

czasu, jak i pożarem z 1633 r.³⁷ W latach 60. XVII w. odnowiono elewacje, wejście i sygnaturkę³⁸ oraz urządzono nowe krypty pod świątynią³⁹. Według Lutterottiego wzniesiono wówczas barokową fasadę z portykiem i figurami Chrystusa, Marii, św. Józefa oraz św. św. Joachima i Anny⁴⁰ (il. 1). W opisie Ephraima Naso nie ma o niej wzmianki, ale nie wiemy, kiedy podróżnik odwiedził Krzeszów. Dotarł tam na pewno po 1662 r. (wspomina bowiem o krypcie przeznaczonej dla zmarłych zakonników), a przed wydaniem książki w 1667 r. Datę *ante quem* wymurowania fasady wyznacza rysunek Michaela Willmanna z około 1678 r., na podstawie którego Johann Tscherning stworzył grafikę ukazującą jej barokową przebudowę⁴¹. Przebudowy musiano dokonać wcześniej, ponieważ krzeszowskie archiwalia z lat 70. XVII w. nie wspominają o pracach przy fasadzie.

Naso skrótkowo opisał wyposażenie kościoła opackiego na początku modernizacji. Miał on wówczas osiem ołtarzy. Najokazalszy z nich, ołtarz główny był drewniany, dwu- lub trzykondygnacyjny, ozdobiony licznymi polichromowanymi figurami. W jego najniższej kondygnacji znajdowały się trzy rzeźby naturalnej wielkości – Matka Boska pomiędzy św. Benedyktem i św. Bernardem, powyżej wizerunki św. św. Jadwigi, Jana Chrzciciela, Jana Ewangelisty oraz Piotra i Pawła. W najwyższej kondygnacji ulokowano figury św. Wolfganga i dwóch innych biskupów. Pozostałe ołtarze miały bogate zdobienia i złożone kolumny, co oznacza, że przynajmniej część z nich powstała w czasach nowożytnych⁴². Do wyposażenia kościoła należała również okazała kazalnica o bogatej ornamentyce

i rozbudowanym programie ikonograficznym, którą Naso przyrównał do wspomnianej ambony z Lubawki, oraz organy na emporze. Z opisu Naso wynika także, że we wnętrzu świątyni znajdowały się nagrobki książęce i inne pomniki o charakterze sepulkralnym, a na jej ścianach wisiały obrazy⁴³. Według protokołów wizytacji z 1667 r. stała tam również kunsztownie rzeźbiona drewniana chrzcielnica⁴⁴.

Przynajmniej część z wymienionych sprzętów powstała jeszcze przed modernizacją rozpoczętą z inicjatywy opata Rosy w 1661 r. Był to m.in. ołtarz główny, który należy wiązać z fundacją opata Adama Wolfganga, a także stalle i ambona oraz przynajmniej niektóre z ołtarzy bocznych. Nie oznacza to jednak, że w latach 60. XVII w. nie prowadzono prac nad nowym wyposażeniem kościoła klasztornego. Opublikowane w 2017 r. wyniki badań pozwoliły zidentyfikować pierwszego rzeźbiarza zatrudnionego przez Rosę – był nim Matthäus Knot (ur. ok. 1636), który na przełomie lat 50. i 60. XVII w. zdobył wykształcenie w kręgu, a być może nawet bezpośrednio w warsztacie Johanna Georga Bendla, najwybitniejszego przedstawiciela wczesnobarokowej rzeźby w Pradze⁴⁵. Knot po wyjeździe z Pragi około 1662 r. osiadł w Kamiennej Górze (niem. Landeshut), skąd przed wrześniem 1668 r. przeniósł się do Legnicy (niem. Liegnitz). Tam stosunkowo szybko nawiązał kontakty z klasztorem Cystersów w Lubiążu (niem. Leubus), na którego służbę wstąpił w 1669 r. i którego serwitorem pozostał do śmierci w maju 1673 r.⁴⁶ Twórczość Knotego odegrała kluczową rolę we wprowadzeniu rozwiniętych form rzeźby wczesnobarokowej do sztuki regionu⁴⁷.

37. Naso, *Phoenix Redivivus*, s. 285; Lutterotti, *Abt Bernardus Rosa*, s. 44.

38. BC UW r., sygn. Akc. 1994/51, Dziennik opata Bernarda Rosy, s. 84, 117.

39. Dziurla, *Krzeszów*, s. 20. Zob. też: BC UW r., sygn. IV Q 186 a, Grüssawische Volle Herbst-Rose, s. 120.

40. Lutterotti, *Abt Innozenz Fritsch*, s. 23.

41. Datowanie za: Andrzej Kozieł, *Rysunki Michaela Willmanna (1630–1706)* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000), s. 303–305.

42. Przekaz Naso nie zgadza się z informacjami podanymi przez Lutterottiego, jakoby ołtarz Ukrzyżowania w kościele opackim miał być gotycki aż do pożaru w 1677 r. (Lutterotti, *Vom unbekanntem Grüssau*, s. 86).

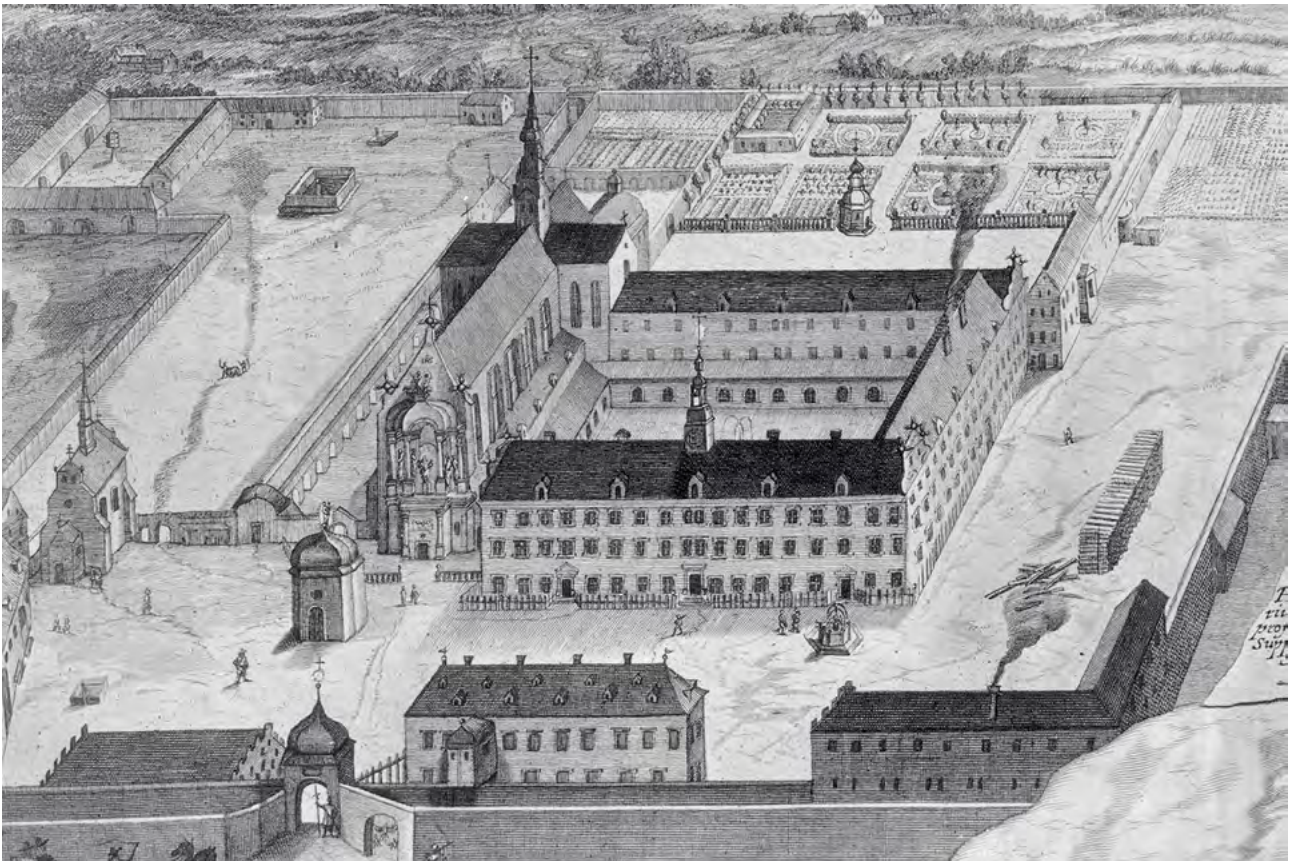
43. Naso, *Phoenix Redivivus*, s. 285–288.

44. Jungnitz, *Visitationsberichte*, s. 702.

45. Artur Kolbiarz, *Między Pragą a Legnicą. Matthäus (Matthias) Knot. Śląski rzeźbiarz epoki baroku i jego warsztat* (Legnica: Wydawnictwo Muzeum Miedzi, 2017), s. 102–137.

46. *Ibid.*, s. 19–25.

47. *Ibid.*, s. 176–181.

1 Johann Tscherning (wg Michaela Willmanna), *Tezy dedykowane opatowi Bernardowi Rosie* (fragment), po 1678. Repr. wg A. Kozieł, *Rysunki Michaela Willmanna*, s. 314.

Współpracę Knotego z krzeszowskim opactwem, przypadającą na okres jego pobytu w Kamiennej Górze, poświadczają zachowane dzieła i przekazy archiwalne. Według Lutterottiego w 1662 r. opat Rosa korzystał z usług „rzeźbiarza z Pragi”⁴⁸. Choć artysta nie został wymieniony z nazwiska, to zarówno wzmiankowana data, jak i pochodzenie mogą wskazywać na Knotego. Trzy lata później, 26 stycznia 1665 r., artysta został odnotowany w księgach metrykalnych Krzeszowa jako świadek na chrzcie syna Martina Leistritza, malarza pozostającego na służbie krzeszowskiego klasztoru⁴⁹.

Do rozpoznanych dzieł Knotego wykonanych dla krzeszowskich cystersów należą: ołtarze główny i boczny (il. 2) w kościele Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Okrzeszynie (niem. Albendorf)⁵⁰, a także pochodzące z niezachowanych już sprzętów figury Matki Boskiej z Dzieciątkiem w kościele Czternastu Wspomożycieli w Podlesiu (niem. Ullersdorf)⁵¹ oraz św. Pawła (il. 3) wmontowana w ołtarz św. Anny w kościele Najświętszej Marii Panny w Kowarach (niem. Schmeideberg im Riesengebirge)⁵². Niestety wszystkie te prace – znajdujące się dzisiaj w świątyniach należących do dawnego

48. Lutterotti, *Abt Innozenz Fritsch*, s. 36. Autor myli się jednak, przypisując owemu niewymienionemu z nazwiska mistrzowi trzy rzeźby z ołtarza głównego w kościele w Wierzbnej.

49. AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrty, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 171.

50. Być może z warsztatu Knotego pochodzą również cztery identyczne relikwiarze, ustawione na ołtarzach okrzeszyńskiej świątyni, zob. Kolbiarz, *Między Pragą a Legnicą*, s. 41–47 i 200–209.

51. *Ibid.*, s. 48–50, 196–197.

52. Dzieło anonimowe. Do przypisania rzeźby Knotemu przekonuje jej porównanie z figurą o tym samym temacie, ustawioną na drzwiach bramki ambony kościoła Pokoju w Jaworze. Obie są wariantami tej samej kompozycji, różnią się tylko zwrotem głowy. Sposób opracowania detalu rzeźby kowarskiej wpisuje się w stylistykę prac warsztatu Knotego.

2 Matthäus Knote (atryb. dolnej kondygnacji z głównymi figurami), ołtarz Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w kościele Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Okrzeszynie, ok. 1662–1668. Fot. Artur Kolbiarz

dominium krzeszowskich mnichów – nie zachowały się ani w oryginalnej postaci, ani w pierwotnym kontekście. Żadnej z nich nie wymieniają protokoły wizytacyjne z lat 1667–1668. Najbardziej prawdopodobne wydaje się ich przeniesienie około 1728 r., z burzonego w tym czasie średniowiecznego kościoła opackiego w Krzeszowie.

Brak ksiąg rachunkowych obejmujących lata 60. XVII w. uniemożliwia precyzyjne odtworzenie modelu współpracy Knotego z opactwem. Artysta raczej nie pełnił funkcji serwitora – mieszkał w Kamiennej Górze, a nie w Krzeszowie, gdzie tradycyjnie rezydowała większość rzemieślników pozostających na służbie cystersów (a konkretnie w przysiółku Hermsdorf,

znajdującym się obecnie w obrębie wsi)⁵³. Bliskie położenie Kamiennej Góry względem opactwa umożliwiałoby Knotemu podejmowanie prac dla klasztoru, a jednocześnie świadczenie usług zleceńodawcom z innych kręgów, z czego artysta skwapliwie korzystał, pracując dla mieszczan kamiennogórskich⁵⁴ i mioszowskich⁵⁵. Chociaż zachowane dzieła wskazują na udział Knotego w pracach nad wystrojem kościoła opackiego w Krzeszowie, nie wiemy, czy powierzono mu wykonanie nowych sprzętów, czy tylko modyfikację już istniejących⁵⁶. Wprawdzie w okresie jego działalności w Krzeszowie nie poświęcono żadnego ołtarza, jednak konsekracji kilku z nich dokonano krótko po jego przenosinach do Legnicy. Opat Rosa poświęcił ołtarz Wszystkich Świętych w październiku 1669 r.⁵⁷, dwa następne pw. św. Benedykta i św. Bernarda w sierpniu 1670 r.⁵⁸, a ołtarz w kaplicy św. Urszuli i Jedenastu Tysięcy Dziewic w październiku 1670 r.⁵⁹ Należy jednak wziąć pod uwagę, że poświęcane ołtarze nie musiały mieć nastaw, dlatego na obecnym

etapie badań nie sposób rozstrzygnąć, czy wykonał je lub przekształcił Knotę, czy też inni artyści już na przełomie lat 60. i 70. XVII w.⁶⁰

Możliwe, że aktywność Knotego w Krzeszowie nie ograniczała się do wyposażenia kościelnych wnętrz. Lutterotti datował barokową fasadę świątyni opackiej na lata około 1661–1667, a zdobiące ją figury przypisał anonimowemu rzeźbiarzowi praskiemu⁶¹, co czyni bardzo prawdopodobnym autorstwo Knotego, pochodzącego z Pragi i świetnie radzącego sobie w rzeźbie kamiennej. Zniszczenie figur⁶² i brak źródeł archiwalnych uniemożliwiają weryfikację tej hipotezy. Prawdopodobnie niezbyt duża liczba zleceń, ewentualnie nie najlepsza współpraca z cystersami skłoniły artystę najpóźniej w połowie 1668 r. do przeniesienia się do Legnicy.

W latach 70. XVII w. inicjatywy artystyczne podejmowane przez opata Bernarda Rosę nabrały rozmachu. Największym przedsięwzięciem była rozpoczęta

53. AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrzty, śluby, pogrzeby [1620–1694]; AParK., sygn. 2, Krzeszów. Chrzty, śluby, pogrzeby [1694–1761].

54. Np. płyta nagrobna Sybilli Gläser wmurowana obecnie w parkan okalający stary cmentarz w Kamiennej Górze (Kolbiarz, *Między Pragą a Legnicą*, s. 53–54, 192–195).

55. Np. figura Chrystusa Salwatora wieńcząca obecnie kazalnicę w kościele św. Michała Archanioła w Mioszowie (ibid., s. 47–48, 189–199), a także figury ewangelistów ustawione dziś w ołtarzach bocznych tamtejszego kościoła. Te ostatnie, powstałe około 1663 r., pomijane dotąd w literaturze, wprowadzają do repertuaru pracowni Knotego typy ewangelistów, powtórzone później w ambonach z Jawora, Chojnowa i Męcinki. Słabe pod względem opracowania detalu, wykazują liczne zbieżności z figurami apostołów z kazalnicy kościoła w Chojnowie i być może są dziełem tego samego pomocnika w pracowni Knotego.

56. Ołtarz wtórnie umieszczony w Okrzeszynie jako główny ma raczej gruntownie przekształconą starszą nastawę, co nie rozstrzyga o *modus operandi* obowiązującym w przypadku pozostałych zleceń, zob. ibid., s. 41–47, 200–205.

57. BCUWr., sygn. Akc. 1994/51, Dziennik opata Bernarda Rosy, s. 163.

58. Ibid., s. 173.

59. Ibid., s. 176.

60. Trudno również przypisać te prace Schrötterowi, który w momencie konsekracji ołtarzy miał 19–20 lat i zapewne dopiero kończył naukę zawodu. Na temat edukacji rzeźbiarzy w czasach nowożytnych zob. Konstanty Kalinowski, „Warsztat barokowego rzeźbiarza”, *Artium Quaestiones* 7 (1995), passim.

61. Lutterotti, *Abt Innozenz Fritsch*, s. 23; id., „Kloster Grüssau”, s. 402.

62. Lutterotti uważał, że figury dekorujące fasadę kościoła św. Józefa w Krzeszowie zostały przeniesione z portyku dawnego kościoła opackiego (Lutterotti, *Abtei Grüssau*, s. 52). Przeczy temu opis Heneliusa zwiedzającego Krzeszów w 1703 r. Autor pisze bowiem o rzeźbach ustawionych zarówno w fasadzie świątyni opackiej, jak i kościoła św. Józefa (Henelius, *Silesiographia renovata*, s. 689, 700). Dodatkowo księgi rachunkowe odnotowują w październiku 1695 r. wypłatę zaliczki w wysokości 8 Rthl. nieokreślonego z nazwiska rzeźbiarzowi za figury Trójcy Stworzonej, przeznaczone do fasady kościoła krzeszowskiego (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 461), zapewne do kończonego wówczas brackiego kościoła pw. św. Józefa.

w 1672 r. budowa rozległej kalwarii obejmującej 32 stacje w kształcie kaplic z wystrojem malarskim i rzeźbiarskim, realizowana do 1678 r.⁶³ W 1674 r. podjęto budowę Groty Narodzenia Pańskiego w pobliskim Betlejem, która w następnym roku otrzymała sztukatorskie dekoracje oraz dwie nastawy, a w 1677 r. wzbogaciła się o rzeźbioną szopkę⁶⁴. Rosa nie zaniebrywał również głównego kościoła i kaplic na terenie zespołu klasztornego. W 1672 r. konsekrowano jeden, a w kolejnym roku aż cztery ołtarze⁶⁵. Do najważniejszych przedsięwzięć należało także wzniesienie w latach 1676–1678 kaplicy Loretańskiej i jej bogate wyposażenie⁶⁶. Księgi wydatków podają także informacje

o wielu pomniejszych sprzętach, pojedynczych rzeźbach i dekoracjach, które uzupełniły istniejący wystrój⁶⁷. Ważnym wydarzeniem w historii krzeszowskiego klasztoru był pożar w maju 1677 r., który co prawda nie zniweczył wszystkich dokonań modernizacyjnych, ale zniszczył wyposażenie kaplic Loretańskiej i Grobu Świętego, a także poważnie uszkodził ołtarz główny⁶⁸. Sprzęty utracone w pożarze zostały zastąpione nowymi (il. 4), wystawiono również okazałe stalle (1679–1680)⁶⁹. Kolejne fundacje⁷⁰ z lat 80. i 90. XVII w. są dowodem rosnącej determinacji w dążeniu do uzupełniania wyposażenia świątyń i kaplic znajdujących się w dominium Krzeszowa⁷¹ (il. 5).

63. Lutterotti, *Vom unbekanntem Grüssau*, s. 47–48; Ostowska, „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską”, s. 249; *Rzeźba śląska 1650–1770*, s. 37; Dziurla, *Krzeszów*, s. 82–85; Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 78; Andrzej Koziół, *Angelus Silesius, Bernhard Rosa i Michael Willmann, czyli sztuka i mistyka na Śląsku w czasach baroku* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006), s. 168–169.

64. Lutterotti, *Abt Bernardus Rosa*, s. 78; id., *Vom unbekanntem Grüssau*, s. 40; Koziół, *Angelus Silesius*, s. 218.

65. BCWUr., sygn. Akc. 1994/51, Dziennik opata Bernarda Rosy, s. 211–212. Część kaplic mogła należeć do kompleksu kalwarii.

66. Lutterotti, *Vom unbekanntem Grüssau*, s. 201; Ostowska, „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską”, s. 249; *Rzeźba śląska 1650–1770*, s. 37; Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 78; Nowak, *Rzeźba śląska*, s. 175; Koziół, *Angelus Silesius*, s. 393–394.

67. Np. 25 IV 1675 r. Stephan Kose otrzymał 77 Rthl. za dwa siedziska w chórze, a 9 XI 1675 r. 200 Rthl. za wykonanie nowych ławek (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 13, 25).

68. Lutterotti, *Abt Bernardus Rosa*, s. 44, 76; id., *Vom unbekanntem Grüssau*, s. 86, 97; Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 78; Koziół, *Angelus Silesius*, s. 285.

69. Wykonane z drewna dębowego miały liczne zdobienia i wielofiguralne dekoracje rzeźbiarskie. Wg Heneliusa wystawione zostały w 1679 r. (Henelius, *Silesiographia renovata*, s. 690), księgi rachunkowe podają natomiast, że artyści zostali rozliczeni w grudniu 1680 r. za dwuletnią pracę przy stallach. Koszty robocizny wyniosły 556 Rthl., a materiały i wyżywienie dla wykonawców kolejne 400 Rthl. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 147 i 290). Lutterotti w informacjach przekazanych do hasła dotyczącego stall krzeszowskich w syntetycznym opracowaniu Karla Johanna Heyera o stallach barokowych na Śląsku podał, że Georg Schrötter otrzymał za figury 84 Rthl., a Stephan Kose 276 Rthl. za prace snycersko-stolarskie; por. Karl Johann Heyer, *Das barocke Chorgestühl in Schlesien. Eine Darstellung der Chorgestühle und ein Beitrag zur Geschichte von Kunst und Kunsthandwerk* (Frankfurt am Main: Weidlich Verlag, 1977), s. 220–221. Są to jednak dane dyskusyjne, wynikają bowiem z prostego zsumowania wypłat dla obu artystów w 1680 r. Tymczasem prace nad stallami trwały już w 1679 r. Zapisy w księgach rachunkowych w większości przypadków nie precyzują, za co Kose i Schrötter otrzymywali wynagrodzenie w 1680 r., a nie musieli pracować wyłącznie nad stallami.

70. Np. w 1691 r. kościół wzbogacił się o ołtarze kredencyjne autorstwa Stephana Kosego (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 367). Z kolei w 1695 r. Kose został rozliczony za wystawiony rok wcześniej ołtarz Trójcy Świętej (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 456). Na lata 90. XVII w. przypada również wzniesienie ołtarza Czternastu Wspomożycieli (Lutterotti, „Ullersdorf bei Liebau”, s. 98; Ostowska, „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską”, s. 249; *Rzeźba śląska 1650–1770*, s. 37; Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 78; Nowak, *Rzeźba śląska*, s. 175).

71. W 1686 i 1688 r. w warsztacie Hoffmanna z Lubawki powstały nastawy, a w 1693 r. dwie altariole przeznaczone do kościoła w Podlesiu (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe

3 Matthäus Knote (atryb.), figura św. Pawła, ołtarz św. Anny w kościele Najświętszej Marii Panny w Kowarach, ok. 1662–1668. Fot. Artur Kolbiarz

Zachowane księgi rachunkowe klasztoru krzeszowskiego oraz inne źródła archiwalne pozwalają zrekonstruować ogólne zasady organizacji pracy, w ramach których działali stolarze i rzeźbiarze w latach 1675–1695, czyli w kluczowym okresie dla najważniejszych inwestycji artystycznych podjętych przez opata Rosę. W literaturze przedmiotu niemal wszystkie powstałe wówczas dzieła „małej architektury” i rzeźby są uznawane bez zastrzeżeń za realizacje jednego przyklasztornego warsztatu kierowanego przez Georga Schröttera. Tymczasem z zapisów archiwalnych wynika, że taki warsztat nie istniał. Owszem, lektura ksiąg metrykalnych Krzeszowa pozwala dowieść, że Georg Schrötter i Stephan Kose byli serwitorami krzeszowskiego klasztoru⁷² (podobnie, jak bracia Leistriz: malarz Martin i malarz-pozłotnik Sigismund). Niemniej każdy z nich prowadził własną pracownię. Świadczą o tym zarówno rozliczenia klasztoru konsekwentnie prowadzone osobno z każdym z artystów⁷³, jak i uchwytyni w źródłach czeladnicy i uczniowie asystujący Kosemu czy Sigismundowi Leistrizowi, ale nie Schrötterowi⁷⁴. Obie te przesłanki wskazują na funkcjonowanie kilku odrębnych pracowni. Przyklasztorni artyści współpracowali ze sobą w różnych konfiguracjach, nie tworzyli jednak jednego przyklasztornego *atelier*. Identyczny schemat działania obserwujemy w przypadku rzemieślników zewnętrznych, którzy wykonywali dla krzeszowskiego klasztoru konkretne zlecenia, ale nie wstępowali na stałą służbę.

[1675–1687], s. 273; APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 320 i 415). W 1689 r. wystawiono ołtarz w kaplicy św. Anny, wybudowanej trzy lata wcześniej na wzgórzu obok Krzeszowa (Lutterotti, *Vom unbekanntem Grüssau*, s. 119). Kościół w Chełmsku Śląskim w 1683 r. otrzymał ołtarz, a w 1686 r. ambonę wykonaną przez Kosego i Schröttera (Lutterotti, „Die Pfarrkirche zu Schömburg”, s. 175; Ostowska, „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską”, s. 249; *Rzeźba śląska 1650–1770*, s. 37; Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 78; Nowak, *Rzeźba śląska*, s. 175).

72. Kose po raz pierwszy został nazwany „stolarzem przyklasztornym” (Tischler beym Gestüffte) 15 IV 1682 r., a Schrötter „rzeźbiarzem przyklasztornym” (Bildthauer bey Gestüfft) 12 XI 1685 r., jednak liczba zleceń dla Krzeszowa realizowanych przez obu artystów w latach 70. XVII w. pozwala przypuszczać, że już wtedy sprawowali te funkcje (AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrty, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 284 i 340).

73. APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687]; APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], passim.

74. Niewymienieni z nazwiska czeladnicy Stephana Kosego wspomniani są kilkakrotnie, np.: 21 V 1677 r., 12 VIII 1678 r. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 61, 85). Uczeń Kosego został wymieniony 17 XII 1689 r. (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 342). Z kolei czeladnicy Sigismunda Leistriza odnotowani są: 27 VI 1676 r., 11 VII 1677 r., 1 IV 1679 r., 4 VII 1679 r. i 22 VII 1679 r. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 39, 63, 101, 107, 108).

4 Stephan Kose lub Christoph Hoffmann i nierozpoznany stolarz śląski (snycerka i stolarka), Georg Schrötter (rzeźby górnej kondygnacji), ołtarz główny zestawiony z elementów różnych nastaw pochodzących z kościoła opackiego w Krzeszowie, kościół św. Józefa w Starych Bogaczowicach, 4. ćw. XVII w. i pocz. XVIII w. Fot. Artur Kolbiarz

Archiwalia pozwalają również wywnioskować, jakie były kompetencje zawodowe poszczególnych artystów, a wynikające z nich oceny odbiegają od dotychczas obowiązujących w literaturze przedmiotu. W świetle źródeł Schrötter, błędnie kreowany na lidera, zajmował

się wyłącznie rzeźbą figuralną w drewnie (il. 6), ewentualnie wykonywał drobne przedmioty, na przykład niewielkie drewniane świeczniki⁷⁵. Wyplaty za ołtarze, stalle i inne sprzęty oraz zdobienia otrzymywali stolarze artystyczni, przede wszystkim Kose i Hoffmann.

75. Np. 4 VII 1679 r. snycerz odebrał wynagrodzenie wysokości 1 Rthl. za cztery drewniane lichtarze (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 107).

5 Stephan Kose (snycerka i stolarka), Georg Schrötter (rzeźba figuralna), ambona w kościele Świętej Rodziny w Chełmsku Śląskim, 1686. Fot. Artur Kolbiarz

6 Georg Schrötter, Figura św. Pawła, ambona w kościele Świętej Rodziny w Chełmsku Śląskim, 1686. Fot. Artur Kolbiarz

Zakres ich obowiązków znajduje wyraźne odzwierciedlenie w wysokości honorariów. Zdecydowanie najczęściej zarabiał Kose, który nierzadko pobierał wynagrodzenia rzędu stu i więcej talarów⁷⁶, a w wyjątkowych

przypadkach nawet przekraczające tysiąc⁷⁷, przy czym zazwyczaj były to koszty samej robocizny, materiał bowiem kupowano osobno. Wynagrodzenia Hoffmanna z Lubawki standardowo wynosiły po kilkadziesiąt

76. Np. 6 II 1677 r. odebrał 130 Rthl. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 456). Za różne prace od lipca do października 1677 r. 110 Rthl. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 66). 9 XI 1679 r. otrzymał 280 Rthl. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 116). 25 V 1680 r. wypłacono mu 100 Rthl., jako jedną z zaliczek na prace nad stallami (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 131). 27 IX 1680 r. otrzymał kolejne 100 Rthl. za prace nad stallami (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 141). 11 IV 1681 r. artyście ponownie wypłacono 100 Rthl. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 156). Po raz kolejny identyczną sumę otrzymał 9 II 1690 r. (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 346). 19 I 1691 r. dostał 745 Rthl. za cztery kredencje oraz 782 Rthl. za różne prace wykonane na rzecz opactwa przez ostatnie trzy lata (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 367). W czerwcu 1693 r. odebrał 600 Rthl. (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 418).

77. Za wzniesienie ołtarza Trójcy Świętej i różne dodatkowe prace odebrał w czerwcu 1695 r. 1050 Rthl. (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 456). Domyślać się możemy, że wypłaty dla Kosego stanowiły również istotną część wydatków na ołtarz główny, który łącznie z materiałami pochłonął ponad 3000 Rthl. (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 291).

i więcej talarów⁷⁸. Na tym tle zarobki Geoga Schröttera rzadko przekraczające dwadzieścia talarów⁷⁹ trudno uznać za szczególnie wysokie.

Z lektury krzeszowskich ksiąg metrykalnych wynika również wyraźna dominacja liczebna stolarzy nad rzeźbiarzami. Schrötter był jedynym przedstawicielem swojego fachu mieszkającym w Krzeszowie za rządów opatów Rosy i Geyera. Brak wzmianek o jego czeladnikach wskazywałby na to, że warsztat Schröttera liczył niewiele osób, a przez to miał ograniczone możliwości wytwórcze. Zapewne mistrz w znacznym stopniu sam realizował zlecenia. Odmiennie natomiast przedstawiała się sytuacja stolarzy. Stephan Kose mógł liczyć na pomoc warsztatowych współpracowników, ale też, w razie potrzeby, na miejscowych kolegów po fachu. W Krzeszowie, co najmniej od 1663 r. działał współpracujący z klasztorem Caspar Schrötter (1640–1712)⁸⁰, starszy brat Geoga. Pracował tam również, aż do śmierci w marcu 1674 r., ich ojciec Caspar Schrötter

starszy (ur. 1603)⁸¹. Stolarzem był brat zakonny Johann Schubert, zmarły w 1684 r.⁸² Klasztorne zlecenia realizował także Andreas Anton Fichtner (1651–1697)⁸³. Na przełomie XVII i XVIII w. rezydował w Krzeszowie jeszcze jeden stolarz: Christoph Thomas, ale brakuje danych o jego ewentualnej współpracy z opactwem. Wyraźna przewaga liczebna stolarzy nad rzeźbiarzami może tłumaczyć jedną z podstawowych cech licznych dzieł „małej architektury” powstałych w ramach krzeszowskiego mecenatu, a mianowicie dominację dekoracji roślinnej nad rzeźbą figuralną⁸⁴. Wydaje się, że przynajmniej po części przyczyniły się do tego również niewielkie możliwości wytwórcze pracowni Geoga Schröttera.

Ograniczony potencjał warsztatu Schröttera zmusił krzeszowskich cystersów do posiłkowania się rzeźbiarzami zewnętrznymi i – co znamienne – taka sytuacja utrzymywała się przez cały okres udokumentowany zachowanymi księgami rachunkowymi. Już w lutym

78. Np. w latach 1679–1681 za wzniesienie trzech ołtarzy w kaplicy Grobu Świętego otrzymał łącznie około 200 Rthl. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 118, 137, 143, 161, 165). W 1686 r. za prace nad ołtarzem w Podlesiu otrzymał co najmniej 64 Rthl. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 265, 273). W lipcu 1688 r. odebrał 30 Rthl. za ołtarz Matki Boskiej Bolesnej, także do kościoła w Podlesiu (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 320), a w styczniu 1692 r. 20 Rthl. (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 391).

79. Największe sumy otrzymywał za duże rzeźby. Tak było w 1678 r., kiedy wykonał figury do ołtarza głównego w świątyni opackiej. W lipcu wypłacono mu 40 Rthl. za figurę św. Bernarda i dwie rzeźby aniołów (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 83), a w sierpniu 52 Rthl. 20 Sgl. za figurę św. Bernarda i kolejne dwa anioły (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 85). Więcej niż zazwyczaj Schrötter zarobił podczas pracy nad rzeźbami do stall, kiedy zdarzało mu się dostawać raty w wysokości 10 i więcej Rthl. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 108, 112, 122, 128, 132, 134, 140, 147). Poza tym większe sumy otrzymał m.in.: 16 X 1676 r. 20 Rthl. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 47), 23 XII 1676 r. 30 Rthl. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 51), 21 XI 1691 r. 18 Rthl. i 20 Sgl. (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 386).

80. Caspar kilkakrotnie został odnotowany w księgach rachunkowych klasztoru, np. 20 XII 1684 r. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 233), 24 VIII 1686 r. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 271), 6 XII 1688 r. (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 325).

81. AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 539. Nie wiemy jednak, czy był zatrudniany przez cystersów.

82. Lutterotti, „Kloster Grüssau”, s. 404; id., *Abt Bernardus Rosa*, s. 84; Ostowska, „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską”, s. 248–249; *Rzeźba śląska 1650–1770*, s. 37; Kalinowski, „Die Barockskulptur in Schlesien”, s. 76–78; id., *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 77.

83. Oplacany był m.in. 9 I 1687 r. (APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 279), 9 IX 1687 r. (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 298), 18 X 1687 r. (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 308), 13 i 25 V 1688 r. (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 317) oraz 27 X 1688 r. (APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 323).

84. Ostowska, „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską”, s. 250; *Rzeźba śląska 1650–1770*, s. 11; Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 80.

1675 r. sprowadzono z Pragi figurę św. Józefa⁸⁵, w marcu 1676 r. skorzystano z usług bliżej nieznanego rzeźbiarza spoza Krzeszowa⁸⁶, w lipcu i sierpniu 1677 r. w klasztorze pracował niewymieniony z nazwiska rzeźbiarz z Węgier⁸⁷, w maju 1678 r. dostarczono zamówioną w Pradze figurę św. Józefa do nowego ołtarza głównego⁸⁸, w lipcu 1684 r. dla cystersów realizował zlecenie nieznanego z nazwiska rzeźbiarz we Wrocławiu⁸⁹. Podobna sytuacja miała miejsce w sierpniu 1685 r.⁹⁰, a następnie w marcu 1692 r., kiedy w stołecznym mieście zamówiono figurę Ecce Homo⁹¹, oraz w maju 1692 r.⁹² W tym samym miesiącu nieokreślony rzeźbiarz aktywny w Świdnicy (niem. Schweidnitz) wykonał dla Krzeszowa sześć figur anielskich⁹³, a w październiku 1694 r. anonimowy rzeźbiarz z Vrchlabi (niem. Hohenelbe) dostarczył dwie figury aniołów⁹⁴. Zaginięcie ksiąg wydatków za kolejne lata uniemożliwia dalsze prześledzenie tego procesu, ale musiał on przybrać na sile, ponieważ większa część zachowanych rzeźb zrealizowanych dla cystersów krzeszowskich na początku XVIII w. prezentuje stylistykę zasadniczo odmienną od dzieł Georga Schröttera.

Jako miejsce edukacji artystycznej Schröttera najczęściej wymienia się Pragę⁹⁵, jednak cechy formalne jego prac nie wskazują na gruntowną znajomość tamtejszej sztuki. Równie dobrze mógł poznać rzeźbę praską z drugiej ręki, co jest całkiem prawdopodobne, jeśli się weźmie pod uwagę, że jednym z potencjalnych miejsc, w których mógł uczyć się zawodu, mógł być kamiennogórski warsztat wspomnianego wcześniej Matthäusa Knotego⁹⁶. Po zakończeniu terminowania Schrötter pracował na terenie krzeszowskiego przysiółka Hermsdorf od około 1672 r. aż do śmierci w kwietniu 1717 r.⁹⁷ Księgi metrykalne po raz pierwszy odnotowują jego obecność 16 sierpnia 1674 r., jeszcze jako kawalera⁹⁸. W związek małżeński wstąpił dopiero 10 listopada 1682 r., a jego wybranką była Maria Magdalena (1657–1719), córka Caspara Rennera z Nowych Bogaczowic (niem. Neureichenau)⁹⁹. Para doczekała się liczego potomstwa, niestety w większości zmarłego w dzieciństwie¹⁰⁰. Schrötter, wbrew ustaleniom wprowadzonym do literatury przedmiotu przez Danutę Ostowską, nie wyjechał z Krzeszowa

85. APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 7.

86. Ibid., s. 35.

87. Ibid., s. 63.

88. Ibid., s. 80.

89. Ibid., s. 226.

90. Ibid., s. 243.

91. APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 394.

92. Ibid., s. 397.

93. Ibid.

94. Ibid., s. 443.

95. Lutterotti, „Kloster Grüssau”, s. 404; id. *Abt Bernardus Rosa*, s. 84; Ostowska, „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską”, s. 248; *Rzeźba śląska 1650–1770*, s. 36; Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 77; Kozieł, *Angelus Silesius*, s. 114.

96. Niektóre rzeźby Schröttera, np. figury kobiet z górnej kondygnacji ołtarza głównego w kościele św. Józefa w Starych Bogaczowicach, wykazują bezsprzeczne podobieństwa do prac Knotego pod względem kompozycji postaci i układu szat.

97. AParK., sygn. 2, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1694–1761], s. 1484.

98. AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 222.

99. Ibid., s. 483.

100. Byli to synowie: Johann Joseph (1683–1683) (AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 307 i 576), Johann Caspar (1691–?) (AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 413), Johann Stephan (1695–?) (AParK., sygn. 2, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1694–1761], s. 53) i Bernhard Joseph (1701–1713) (AParK., sygn. 2, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1694–1761], s. 108 i 1454) oraz córki: Anna Maria Emerentiana (1685–1685) (AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 340 i 588), ponownie Anna Maria Emerentiana (1686–1687) (AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 361 i 597), Anna Hedwigis (1688–1690) (AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 386 i 605) i Anna Josepha (1697–1697) (AParK., sygn. 2, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1694–1761], s. 77 i 1374).

między 1678 a 1686 r.¹⁰¹ Świadczy o tym nie tylko data zawarcia związku małżeńskiego oraz inne wpisy w księgach metrykalnych¹⁰², ale także zrealizowane w tym czasie dzieła, przede wszystkim rzeźby do stall i wyposażenie kaplicy Grobu Świętego w krzeszowskim kościele opackim.

Nic nie wskazuje na to, aby rzeźbiarz zajmował szczególnie eksponowaną pozycję w hierarchii społecznej Krzeszowa. O przeciętnym statusie rodziny Schrötterów świadczy niewielka liczba uroczystości, na które byli zapraszani w roli świadków. Artysta dostąpił tego zaszczytu bodaj sześciokrotnie, a jego małżonka tylko raz, a przecież przez wiele lata dzielili życie z niewielką społecznością przyklasztornej osady. Środowisko, w jakim się obracali, ograniczało się głównie do rzemieślników, zagrodników i chłopów¹⁰³, choć wśród ich krewnych i znajomych znajdujemy również artystów, przede wszystkim Stephana Kosego czy Caspara Schröttera.

Diametralnie odmienną pozycję w hierarchii społecznej Krzeszowa zajmował Kose, który swoją karierę zaczynał także około 1670 r., ale od początku trudnił się nie tylko stolarzką artystyczną, będąc również karczmarzem. Dodatkowo sprawował funkcję sędziego i należał do bractwa św. Józefa. Po raz pierwszy został odnotowany 22 czerwca 1673 r., kiedy to ożenił się z Ester (1644–1726) *primo voto* Hoffmann,

wdową po Gotfridzie Bergerze, a ceremonię ślubu poprowadził sam opat Rosa¹⁰⁴. Kose wraz z małżonką, a w późniejszym czasie także z córkami, bardzo szybko stali się jednymi z najbardziej rozchwytywanych świadków na chrztach w Krzeszowie. Przedstawiciele rodziny wystąpili w tej roli niemal siedemdziesięciokrotnie i byli zapraszani na uroczystości przez prawie wszystkich współczesnych im miejscowych artystów. Porównując ilość uroczystości oraz kontakty personalne zaryzykować można stwierdzenie, że w hierarchii społecznej Krzeszowa familia Kosów zajmowała miejsce porównywalne do pozycji rodziny Michaela Willmanna w Lubiążu¹⁰⁵. O wysokim statusie Kosego w społeczności lokalnych rzemieślników świadczy również zapis dokumentujący jego ceremonię pogrzebową, jeden z bardziej obszernych w księdze metrykalnej, w którym jest mowa o uroczystym pochówku z konduktem żałobnym złożonym z rzemieślników, w asyście licznie zgromadzonego duchowieństwa¹⁰⁶.

Do stałych współpracowników opactwa krzeszowskiego należał stolarz Hoffmann z Lubawki. Księgi rachunkowe nie podają jego imienia. Lutterotti, a za nim inni badacze, błędnie identyfikowali go z Antonem¹⁰⁷. Tymczasem niemal na pewno chodzi o Christopha Hoffmanna – stolarza i radnego Lubawki, utrzymującego ścisłe kontakty z Krzeszowem, poświadczone zapisami w księgach metrykalnych z lat 1671–1688¹⁰⁸.

101. Ostowska, „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską”, s. 249; Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 78; Artur Kolbiarz, „Problem istnienia rzeźbiarskiego warsztatu henrykowskiego w 4. ćw. XVII wieku”, *Dzieła i Interpretacje* 9 (2008), s. 73.

102. AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 307, 326, 340.

103. Spośród świadków wyróżniają się jedynie Johann Lorentza von Langendorff, kancelista klasztorny, oraz jego małżonka Maria Rosina (AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 361, 386 i 413; AParK., sygn. 2, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1694–1761], s. 53 i 77). Jak wynika z lektury zapisów archiwalnych, były to osoby cieszące się największym uznaniem wśród krzeszowian.

104. AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 469; AParK., sygn. 2, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1694–1761], s. 1377, 1579.

105. Na temat statusu społecznego Willmanna, zob. Andrzej Kozieł, *Michael Willmann i jego malarska pracownia* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2013), s. 38.

106. AParK., sygn. 2, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1694–1761], s. 1377.

107. Lutterotti, „Kloster Grüssau”, s. 404; id., *Abt Bernardus Rosa*, s. 84; id., *Vom unbekanntem Grüssau*, s. 50; Ostowska, „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską”, s. 248–249; *Rzeźba śląska 1650–1770*, s. 37; Kalinowski, „Die Barockskulptur in Schlesien”, s. 76–78; id., *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 77; Nowak, *Rzeźba śląska*, s. 175.

108. AParK., sygn. 1, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 243, 255, 329, 368, 381, 468.

7 Stephan Kose lub Christoph Hoffmann, ołtarz Świętej Rodziny w kościele św. Marcina w Jaworze, 1695. Fot. Artur Kolbierz

Jest to tym bardziej prawdopodobne, że w tym czasie w Lubawce istniał tylko jeden warsztat stolarski¹⁰⁹. Zupełnie enigmatyczną postacią pozostaje natomiast rzeźbiarz Jung z Chełmska Śląskiego, wprowadzony

do literatury przez Danutę Ostowską¹¹⁰. W rachunkach za lipiec 1695 r. rzeczywiście odnajdujemy zapis: „Dem Bildhauer Junge von Schömb.”¹¹¹. Tyle że słowo *Junge*, pojawiające się wielokrotnie w krzeszowskich rachunkach przy różnych nazwiskach rzemieślników, oznacza ucznia. Nie sposób rozstrzygnąć bez dalszych badań archiwalnych, czy mamy do czynienia z pomyłką, czy z artystą o takim nazwisku. Bez wątplenia jednak w Chełmsku Śląskim działał przez pewien czas jakiś rzeźbiarz, który został tam odnotowany również w październiku 1695 r., niestety bez podania nazwiska¹¹². Aby dopełnić listę artystów dekorujących wnętrza budowli dla krzeszowskich cystersów, należy jeszcze wspomnieć o Matthiasie Meyerze, sztukatorze i muratorze pochodzącym z bawarskiego Landshut, czynnym w Krzeszowie w latach 70. i 80. XVII w.¹¹³

Zachowane źródła archiwalne każą odrzucić obowiązującą w literaturze periodyzację działalności zawodowej Georga Schröttera. Według dotychczasowego stanu badań rzeźbiarz miał początkowo współpracować ze Stephanem Kose i dopiero po śmierci stolarza w 1698 r. nawiązać kontakty zawodowe z Hoffmannem i Jungiem z Chełmska Śląskiego. Zmiana ta miała doprowadzić do ewolucji formalnej jego dzieł i rozpoczęcia nowego etapu w twórczości Schröttera¹¹⁴. Tymczasem okazuje się, że Hoffmann pracował już znacznie wcześniej dla Krzeszowa, co wynika z zachowanych rozliczeń z lat 1675–1692 r.¹¹⁵, natomiast chełmski snycerz został odnotowany już we wspomnianym 1695 r.

Zanegowanie istnienia jednego „warsztatu krzeszowskiego” i przyjęcie hipotezy o funkcjonowaniu

109. Przemysław Wiszewski, *Świat na pograniczu. Dzieje Lubawki i okolic do 1810 r.* (Wrocław: Wydawnictwo eBooki.com.pl, 2015), s. 271.

110. Ostowska, „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską”, s. 248; *Rzeźba śląska 1650–1770*, s. 37; Kalinowski, „Die Barockskulptur in Schlesien”, s. 76–78; id., *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 77; Nowak, *Rzeźba śląska*, s. 175.

111. APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 457.

112. Ibid., s. 461.

113. APArK., sygn. 1, Krzeszów. Chrzt, śluby, pogrzeby [1620–1694], s. 274, 276, 294, 304, 329, 475. Jego dziełem były m.in. stiukowe dekoracje kaplicy Betlejem, wykonane w 1674 r. Dodatkowo w 1672 r. wspomniane są prace niejakiego „Włocha z Pragi” (Pragensis Italus), który otrzymał ponad 100 Rthl. za stiukowy ołtarz w jednej z krzeszowskich kaplic (BCUWr., sygn. Akc. 1994/51, Dziennik opata Bernarda Rosy, s. 193).

114. Ostowska, „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską”, s. 248; *Rzeźba śląska 1650–1770*, s. 37; Kalinowski, „Die Barockskulptur in Schlesien”, s. 76–78; id., *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 77; Nowak, *Rzeźba śląska*, s. 175.

115. APWr., Rep. 82, sygn. 101, Ausgabe [1675–1687], s. 25, 118, 137, 143, 161, 165, 265, 273; APWr., Rep. 82, sygn. 102, Ausgabe [1687–1695], s. 391.

8 Stephan Kose (snycerka i stolarka), Matthias Steintl (główne figury), Georg Schrötter (rzeźba figuralna tabernakulum), ołtarz główny z tabernakulum w kościele Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Jana Chrzciciela, 1681–1684. Fot. Artur Kolbiarz

osobnych pracowni stolarskich, rzeźbiarskiej i malarско-pozłotniczej komplikuje kwestię atrybucji dzieł powstałych na zlecenie cystersów. Konkretnie realizacje z lat 1672–1698 wykonywane były najczęściej w dwóch konfiguracjach. W pierwszej, za dzieła „małej architektury” i ornamentykę odpowiadał warsztat Stephana Kose, za rzeźbę figuralną pracownia Georga Schröttera, a za sztafrunki *atelier* Sigismunda Leistrizta. W drugim wariantcie miejsce Kosego zajmował Christoph

Hoffmann ze swoim warszatem. Po śmierci Kosego zapewne utrzymał się schemat współpracy Schröttera i Leistrizta z różnymi warsztatami stolarskimi. Brak zachowanych ksiąg rachunkowych z początku XVIII w. uniemożliwia jednak dokładne prześledzenie ewentualnych zmian, a przekształcenia i translokacja większości dzieł utrudniają identyfikację zachowanych zabytków z zapisami archiwalnymi, dlatego rozróżnienie snycerskich prac Kosego i Hoffmanna bądź innych

stolarzy artystycznych pracujących dla Krzeszowa wymaga dużej ostrożności. Wynikająca ze źródeł podrzędna pozycja Schröttera jako jedynie wykonawcy rzeźb figuralnych oznacza odpisanie z jego dorobku nastaw pozbawionych figur związanych z krzeszowskim warsztatem, np. pary przyfilarowych ołtarzy z kościoła św. Marcina w Jaworze (il. 7) czy bocznych ołtarzy kościoła św. Anny w Lubawce.

Nowe spojrzenie na podział kompetencji zawodowych w ośrodku krzeszowskim rodzi pytania odnośnie do autorstwa projektów oraz nadzoru nad kształtem modernizacji starych i urządzania nowych wnętrz kościelnych. Schrötter opracowywał zapewne wyłącznie projekty swoich rzeźb, nic bowiem nie wskazuje na to, aby tworzył także koncepty ołtarzy czy innych monumentalnych elementów wystroju. Za te prawdopodobnie odpowiadali stolarze, zwłaszcza Kose, szczególnie w przypadku modernizacji wyposażenia kościoła klasztorowego w ostatniej tercji XVII w. Przemawia za tym kilka argumentów, przede wszystkim jednorodność formalna obiektów wzniesionych przez Kosego, najwyższe zarobki, tytułowanie go jako jedyne spośród ówczesnych krzeszowskich stolarzy i rzeźbiarzy mianem *vornehmer*, a także jego wysoka pozycja w miejscowej społeczności. Czy to właśnie Kose pełnił funkcję artystycznego koordynatora modernizacji wyposażenia krzeszowskiej świątyni opackiej i czy w ogóle taka osoba wówczas w Krzeszowie istniała, pozostaje kwestią otwartą. W procesach barokizacji podejmowanych przez inne śląskie klasztory zarysowują się dwa podstawowe modele. W pierwszym czołowe funkcje sprawowali rzeźbiarze (Matthias Steinl u cystersów w Lubiążu, Johann Christoph König u cystersów w Kamieńcu Żąbkowickim [niem. Kamenz], Johann Riedel u jezuitów w Świdnicy) bądź stolarze, ale współpracujący na stałe z rzeźbiarzami (Franz Motsch i Georg Zeller u premonstratensów we Wrocławiu)¹¹⁶. W drugim chyba nie było jednego artysty nadzorującego przez dłuższy czas proces modernizacji, realizowanej stopniowo przez różne warsztaty wykonujące pojedyncze dzieła

9 Stephan Kose (atryb.), dekoracje ornamentalne ołtarza głównego w kościele Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Jana Chrzciciela w Henrykowie, 1681–1684. Fot. Artur Kolbiarz

lub zespoły dzieł (świdniccy jezuita przed przybyciem Riedla, cystersi w Henrykowie [niem. Heinrichau]). Jak pokazuje przykład wrocławskich premonstratensów (bliski krzeszowskiemu ze względu na stałą współpracę przyklasztornego stolarza i rzeźbiarza), a po części także świdnickich jezuitów, uzdolnieni i przedsiębiorczy stolarze mogli pełnić główne funkcje w procesie barokizacji kościelnych wnętrz¹¹⁷. Odpowiedź na pytanie, czy Kose rzeczywiście sprawował pieczę nad artystyczną stroną modernizacji wyposażenia krzeszowskiej świątyni, wymaga jednak dalszych badań.

Poza zleceniami miejscowymi krzeszowscy serwitorki sporadycznie realizowali także zamówienia

116. Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 65, 69–76, 154–158, 175–179.

117. Do tej roli teoretycznie mogli pretendować również zatrudnieni w opactwie w ostatniej tercji XVII w. majstrzy budowlani i polierzy: Hans Brewer (Breuer), Martin Schuppert oraz Martin Urban, ale do tej pory nie powiązano z nimi żadnych dzieł „małej architektury”. Konstanty Kalinowski, *Architektura barokowa na Śląsku w drugiej połowie XVII wieku* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974), s. 99–101, 145–151.

zewnątrze. Georg Schrötter i Stephan Kose (il. 8) wspólnie z lubiąską pracownią Matthiasa Steinla wystawili w latach 1681–1684 ołtarz główny w kościele opackim w Henrykowie, a w 1684¹¹⁸ lub 1685 r. już samodzielnie wzniesli parę bocznych nastaw pw. św. Benedykta i św. Bernarda¹¹⁹. Prace w znacznej mierze musieli wykonać w Krzeszowie, bo żaden z nich w tym czasie nie zniknął z kart krzeszowskich ksiąg metrykalnych, i tylko dorywczo wyjeżdżali do Henrykowa. Przy okazji jednego z takich pobytów, 13 września 1684 r., Stephan Kose został ojcem chrzestnym Rochusa, syna Matthiasa Kirchbergera, architekta w służbie henrykowskich cystersów¹²⁰. Okoliczność ta może stanowić istotną wskazówkę dla rozwikłania zagadki twórcy projektu henrykowskiego ołtarza głównego – dzieła ważnego dla kształtowania się w latach 70. i 80. XVII w. na Śląsku barokowego schematu monumentalnej, architektonicznej nastawy. Wiele wskazuje na to, że współpraca ze środowiskiem henrykowskim dostarczyła istotnych bodźców artystycznych krzeszowskiemu rzemieślnikom. Kose prawdopodobnie dzięki współpracy ze Steinlem porzucił ornamentykę małżowinowo-chrzęstkową na rzecz akantu i wprowadził bardziej aktualne rozwiązania do „małej architektury”. Schrötter wprawdzie nie zmienił diametralnie języka formalnego swoich dzieł, ale zauważalna w jego późniejszych pracach tendencja do operowania bardziej naturalistyczną formą zapewne

była inspirowana współpracą ze Steinlem. Zewnętrznych zleceń, podejmowanych przez artystów związanych z Krzeszowem, było na przełomie XVII i XVIII w. więcej¹²¹, ale nie odegrały one już tak istotnej roli, jak realizacje henrykowskie.

W przeciwieństwie do ostatniej tercji XVII w. działalność miejscowych warsztatów pracujących dla krzeszowskich cystersów na początku XVIII w. pozostaje słabiej rozpoznana ze względu na brak ksiąg rachunkowych z tego okresu. Schrötter pozostał serwitorem opactwa najprawdopodobniej do śmierci w 1717 r.¹²², ale jego rola wyraźnie zmalała po skompletowaniu wyposażenia świątyni opackiej. Pochodzące z początku XVIII w. ambona i prospekt organowy w kościele św. Józefa w Krzeszowie wskazują na to, że już nie tylko pojedyncze rzeźby czy niewielkie zespoły figuralne – jak to wcześniej bywało – ale całe sprzęty zaczęły realizować artyści zewnętrzni¹²³. Zbliżoną prawidłowość obserwujemy w przypadku stolarzy, nie sposób wskazać w Krzeszowie przedstawiciela tego rzemiosła, który po śmierci Kosego osiągnąłby porównywalny status. Od początku XVIII w. wzrósł udział artystów zewnętrznych w inicjatywach krzeszowskich mnichów. W latach 1712–1713 nieokreślony z nazwiska rzeźbiarz wrocławski wykonał za 2000 Rthl. ołtarz główny do kościoła w Chełmsku Śląskim¹²⁴, w 1715 r. anonimowy rzeźbiarz wrocławski zrealizował ołtarz w kaplicy

118. Co do datowania pary ołtarzy bocznych istnieją w dokumentach archiwalnych drobne rozbieżności, które dotąd umknęły uwadze badaczy. W jednym z nich można znaleźć informację o wzniesieniu tych nastaw już 1684 r. Zob. Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej jako: AAWr.), sygn. V 9, Compedium vitae nominumque seriem complectens Reverendissimorum D.D. Praelatorum Monasterii Henrichoviensis, s. 21 verso.

119. Więcej na ten temat, zob. Kolbiarz, „Problem istnienia rzeźbiarskiego warsztatu”, s. 67–73.

120. AAWr., sygn. 80a, Henryków. Chrzt, śluby, pogrzeby [1650–1713], s. 120.

121. Np. w lipcu 1680 r. Sigismund Leistriz pracował w Świdnicy dla tamtejszych jezuitów. Zob. AAWr., sygn. V 48, Rationes accepti et expositi stolae templi SS. MM. Stanislai et Wenceslai [1675–1691], zapis pod datą w rozdziale: Varia et Mutuum.

122. W 1715 r., przy okazji prac nad krucyfiksem do kaplicy zamkowej w Bolkowiu pojawia się sformułowanie „alhiesige Bildhauer”, które z dużym prawdopodobieństwem należy odnieść do osoby Schröttera (APWr., Rep. 82, sygn. 476, Różne sprawy budowy, s. 14).

123. Kalinowski *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 108, przyp. 228; Artur Kolbiarz, „Ambony typu lubiąskiego i lubiąsko-głogowskiego w sztuce barokowej Śląska oraz Wielkopolski. Geneza, ewolucja i migracja form”, *Liturgia Sacra* 26, nr 2 (2020), s. 315, przyp. 53.

124. Lutterotti, „Abt Dominicus Geyer”, 46, nr 10 (1926), s. 150; id., „Abt Dominicus Geyer”, 46, nr 11 (1926), s. 175. Ostatnio został on niesłusznie przypisany Romanowi Dorasilowi, zob. Rainer Sachs, Berthold Kandora, *Leksykon artystów plastyków i twórców rzemiosła artystycznego Śląska*, t. 1: *Powiat zielonogórski* (Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut, 2018), s. 22–23. Dorasil tworzył jednak dopiero w 2. poł. XVIII w. i można z nim wiązać jedynie figury aniołów wieńczące tabernakulum chełmskiego ołtarza. Samo retabulum i zdobiące je figury wykonał w latach 1712–1713 artysta z kręgu Thomasa Weisfeldta, zob. Erich Wiese, „Thomas Weisfeldt,

zamkowej w Bolkowie (niem. Bolkenhain)¹²⁵, w 1721 r. Johann Joseph Friedrich z Lubomierza (niem. Lieben-thal) podpisał umowę na wykonanie ołtarza św. Jadwigi w kościele zakonnym w Cieplicach (niem. Bad Warm-brunn)¹²⁶, w 1712 r. kamieniarz Franz Schroll i rzeźbiarz Hans Schönheim (obaj ze Świdnicy) wzniesli przy tej świątyni kolumnę św. Floriana¹²⁷, a w 1702 r. w Kochanowie (niem. Trautliebersdorf) erygowano kolumnę maryjną, sygnowaną przez kolejnego świdnickiego rzeźbiarza – Georga Leonarda Webera¹²⁸. Artysta ten ok. 1723–1725 r. ozdobił również cyklem popiersi apostołów i Chrystusa tzw. wielką salę w pałacu opatów krzeszowskich w Świdnicy¹²⁹ (il. 7). Z powyższego przeglądu samych tylko prac potwierdzonych archiwalnie wynika, że opat Geyer chętnie korzystał z usług wielu artystów działających w różnych miejscowościach. Marginalizacja miejscowych warsztatów doprowadziła do stopniowego wygaszania aktywności pierwszego barokowego ośrodka artystycznego przy klasztorze w Krzeszowie.

Analiza źródeł archiwalnych pozwoliła rzucić nowe światło na wczesnobarokowe realizacje artystyczne powstałe z inicjatywy opatów krzeszowskich, a także na organizację pracy stolarzy i rzeźbiarzy zatrudnianych wówczas przez mnichów. Cały proces można podzielić na trzy zasadnicze okresy. W pierwszym, ograniczonym do lat 60. XVII w., przeprowadzono wstępną modernizację kościoła opackiego, zwłaszcza jego architektury, a w mniejszym stopniu wystroju. Mimo ograniczonej skali, była to – obok rozpoczętej przez premonstratensów w 1662 r. barokizacji kościoła

św. Wincentego we Wrocławiu¹³⁰ – jedna z pierwszych inicjatyw tego typu na Dolnym Śląsku. Wśród jej wykonawców był Matthäus Knote, rzeźbiarz wykształcony w Pradze, który najprawdopodobniej nie pełnił funkcji serwitora klasztoru.

W drugim okresie, zamkniętym w przybliżeniu w latach 1672–1698, niemal kompletnie zmodernizowano wyposażenie kościoła opackiego, a jednocześnie rozpoczęto przedsięwzięcia artystyczne wykraczające poza teren klasztoru. Aby sprawnie zrealizować szeroki zakres robót, zorganizowano osobne warsztaty przyklasztorne: rzeźbiarza Georga Schröttera, stolarza artystycznego Stephana Kosego i malarza-sztafirera oraz pozłotnika Sigismunda Leistritza. Dołączyły one do funkcjonującego już w latach 60. XVII w. w Krzeszowie *atelier* malarza Martina Leistritza. Część zleceń z zakresu stolarki artystycznej powierzano Christophowi Hoffmannowi z Lubawki, sporadycznie prace stolarskie wykonywali także krzeszowianie: Caspar Schrötter i Andreas Anton Fichtner. Chociaż większość prac realizowano siłami miejscowych pracowników, istotny udział mieli również artyści zewnętrzni. W dziedzinie rzeźby figuralnej posiłkowano się artystami czynnymi w różnych ośrodkach, głównie we Wrocławiu i w Pradze. Niewielkie możliwości wytwórcze pracowni Georga Schröttera przyczyniły się do wyeksponowania roli ornamentyki kosztem plastyki figuralnej w powstałych wówczas sprzętach.

Trzeci okres w całości przypadł na rządy opata Gejera i dotyczy przede wszystkim inicjatyw podejmowanych w krzeszowskich latyfundiach. Zdecydowanej marginalizacji uległo w tym czasie miejscowe środowisko artystyczne i chociaż Georg Schrötter

ein nordischer Barockbildhauer in Schlesien”, *Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen* 55 (1934), s. 76; *Rzeźba śląska 1650–1770*, s. 52–53.

125. Lutterotti, „Burg Bolkenhain”, s. 96–97. Zob. też: APWr., Rep. 82, sygn. 476, Różne sprawy budowy, s. 14–15.

126. Grundmann, *Die Architekten im Dienste*, s. 49; Katarzyna Grodecka, „Kościół parafialny w Cieplicach”, *Karkonosze. Studenckie materiały krajoznawcze* 10–11, nr 3–4 (1993), s. 150.

127. Grundmann, *Die Architekten im Dienste*, s. 17; Grodecka, „Kościół parafialny w Cieplicach”, s. 155.

128. Bogusław Czechowicz, Arkadiusz Dobrzyniecki, „Kolumna maryjna w Kochanowie – nieznanie dzieło Jerzego Leonarda Webera”, w: *Krzeszów uświęcony łaską*, red. Henryk Dziurla (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997), *passim*.

129. Bernhard Patzak, „Des schlesische Baumeister Felix Anton Hammerschmidt und sein Bau des Grüssauer Prälatenhauses zu Schweidnitz”, *Der Wanderer im Riesengebirge* 50, nr 5 (1930), s. 72; Nowak, *Rzeźba śląska*, s. 114–115.

130. Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, s. 65–66.

i bracia Leistritz zachowali status artystów przyklasztornych, głównymi wykonawcami najważniejszych prac byli artyści zewnętrzni.

W ogólnym rozrachunku środowisko artystyczne Krzeszowa 2. połowy XVII i początków XVIII w., choć prężne i najważniejsze w skali sąsiadujących ze sobą kotlin kamiennogórskiej i jeleniogórskiej, nie prezentowało wybitnego poziomu¹³¹. Powstałe w konkretnym celu składało się z artystów prowincjonalnych, którzy – w przeciwieństwie do współczesnej im pracowni działającej przy klasztorze w Lubiążu – nie potrafili stworzyć wystarczająco atrakcyjnego języka form, aby oddziaływać ponadregionalnie. Zakończenie barokizacji kościoła opackiego, w połączeniu z coraz większym zapóźnieniem artystycznym rzeźbiarzy,

pozbawiło krzeszowskie warsztaty podstaw do dalszej egzystencji. Świadczy o tym brak następców zarówno Stephana Kosego, jak i Georga Schröttera. Jedynie w przypadku rodziny Leistritzów warsztat i serwitariat po Sigismundzie odziedziczył jego syn Leopold (1678–1728). Śmierć Leopolda symbolicznie zbiegła się z przybyciem do Krzeszowa całej kolonii nowych, głównie czeskich rzeźbiarzy. Tym razem jednak odpowiedzialny za nowe fundacje opat Innocenty Fritsch (1727–1734) zadbał o sprowadzenie artystów najwyższej klasy, którzy nie tylko stworzyli przodujący ośrodek na Śląsku, ale również silnie oddziaływały na sztukę całego regionu.

131. Podobne stanowisko wyrażali już wcześniej badacze. Zob. Ostowska, „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską”, s. 250–251; Rzeźba śląska 1650–1770, s. 10–11; Kalinowski, Rzeźba barokowa na Śląsku, s. 80.

BIBLIOGRAFIA

- Czechowicz, Bogusław, i Arkadiusz Dobrzyniecki. „Kolumna maryjna w Kochanowie – nieznanie dzieło Jerzego Leonarda Webera”. W: *Krzeszów uświęcony łaską*, redakcja Henryk Dziurla, 331–336. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997.
- Debio. *Zabytki sztuki w Polsce. Śląsk*. Redakcja Sławomir Brzezicki et al. Warszawa: Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, 2006.
- Dziurla, Henryk. *Krzeszów*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974.
- Dziurla, Henryk. „Ogólne warunki rozwoju wrocławskiego baroku”. W: *Sztuka Wrocławia*, redakcja Tadeusz Broniewski, Mieczysław Zlat, 264–268. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1967.
- Grodecka, Katarzyna. „Kościół parafialny w Cieplicach”. *Karkonosz. Studenckie materiały krajoznawcze* 10–11, nr 3–4 (1993): 134–161.
- Grundmann, Günther. *Die Architekten im Dienste der Herrschaft Schaffgotsch und der Probstei Warmbrunn*. Strassburg: J. H. Ed. Heitz, 1930.
- Harasimowicz, Jan. „Funkcje katolickiego mecenatu artystycznego na Śląsku w dobie Reformacji i odnowy trydenckiej Kościoła”. *Sobótka* 4 (1986): 561–581.
- Heyer, Karl Johann. *Das barocke Chorgestühl in Schlesien. Eine Darstellung der Chorgestühle und ein Beitrag zur Geschichte von Kunst und Kunsthandwerk*. Frankfurt am Main: Weidlich Verlag, 1977.
- Jungnitz, Joseph. *Visitationsberichte der Diözese Breslau*, t. 1, *Archidiakoniat Breslau*. Breslau: G. P. Aderholz' Buchhandlung, 1902.
- Kalinowski, Konstanty. „Die Barockskulptur in Schlesien in der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts”. W: *Barockskulptur in Mittel- und Osteuropa*, redakcja Konstanty Kalinowski, 53–79. Poznań: Wydawnictwo UAM, 1981.
- Kalinowski, Konstanty. *Rzeźba barokowa na Śląsku*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.
- Kloster Grüssau. Beschreibung der Stiftskirche und Erklärung sämtlicher Malereien. Nach alten Quellen bearbeitet*. Landeshut: Armin Werner's Buchdruckerei, 1903.
- Kolbiarz, Artur. „Ambony typu lubiąskiego i lubiąsko-głogowskiego w sztuce barokowej Śląska oraz Wielkopolski. Geneza, ewolucja i migracja form”. *Liturgia Sacra* 26, nr 2 (2020): 301–334.
- Kolbiarz, Artur. *Między Pragą a Legnicą. Matthäus (Matthias) Knote. Śląski rzeźbiarz epoki baroku i jego warsztat*. Legnica: Wydawnictwo Muzeum Miedzi, 2017.
- Kolbiarz, Artur. „Problem istnienia rzeźbiarskiego warsztatu henrykowskiego w 4. ćw. XVII wieku”. *Dzieła i Interpretacje* 9 (2008): 65–79.
- Kolbiarz, Artur, i Andrzej Kozieł. „Barokizacja wystroju i wyposażenia kościoła klasztoru Wniebowzięcia NMP w Lubiążu”. W: *Kościół klasztoru Wniebowzięcia NMP w Lubiążu. Historia – stan zachowania – koncepcja rewitalizacji*, redakcja Andrzej Kozieł,

- 83–116. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2010.
- Kolbiarz, Artur, i Adam Organisty. „Georg Schrötter.” W: *Śląsk perła w Koronie Czeskiej. Trzy okresy świetności w relacjach artystycznych Śląska i Czech*, redakcja Andrzej Niedzielenko, Vit Vlnas, 498. Praha: Národní galerie, 2006.
- Kozieł, Andrzej. *Angelus Silesius, Bernhard Rosa i Michael Willmann, czyli sztuka i mistyka na Śląsku w czasach baroku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006.
- Kozieł, Andrzej. *Michael Willmann i jego malarska pracownia*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2013.
- Kozieł, Andrzej. *Rysunki Michaela Willmanna (1630–1706)*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000.
- Lutterotti, Nicolaus. *Abt Bernardus Rosa von Grüssau*, redakcja Ambrosius Rose. Stuttgart: Brentanoverlag, 1960.
- Lutterotti, Nicolaus. „Abt Dominicus Geyer von Grüssau (1696–1726) zu seinem 200. Todestag am 5. Dezember 1926”. *Schlesische Pastoralblatt* 46, nr 9 (1926): 129–132.
- Lutterotti, Nicolaus. „Abt Dominicus Geyer von Grüssau (1696–1726) zu seinem 200. Todestag am 5. Dezember 1926”. *Schlesische Pastoralblatt* 46, nr 10 (1926): 145–50.
- Lutterotti, Nicolaus. „Abt Dominicus Geyer von Grüssau (1696–1726) zu seinem 200. Todestag am 5. Dezember 1926”. *Schlesische Pastoralblatt* 46, nr 11 (1926): 161–165.
- Lutterotti, Nicolaus. *Abt Innozenz Fritsch (1727–1734). Der Erbauer der Grüssauer Abteikirche*. Schweidnitz: Bergland Verlag, 1935.
- Lutterotti, Nicolaus. *Abtei Grüssau. Ein Führer*. Grüssau: Buch- und Kunsthandlung, 1941.
- Lutterotti, Nicolaus. „Burg Bolkenhain zu Beginn des 18. Jahrhunderts”. *Der Wanderer im Riesengebirge* 48, nr 7 (1928): 95–99.
- Lutterotti, Nicolaus. „Die Pfarrkirche zu Schömborg”. *Der Wanderer im Riesengebirge* 45, nr 10 (1926): 171–175.
- Lutterotti, Nicolaus. „Kloster Grüssau in den Zeitaltern des Barock, Rokoko und Klassizismus”. W: *Heimatbuch des Kreises Landeshut i. Schlesien*, t. 2, 399–415. Landeshut: Armin Werner’s Buchdruckerei, 1929.
- Lutterotti, Nicolaus. „Ullersdorf bei Liebau”. *Der Wanderer im Riesengebirge* 47, nr 7 (1927): 96–98.
- Lutterotti, Nicolaus. *Vom unbekanntem Grüssau. Altgrüssauer Klostersgeschichten*, redakcja Ambrosius Rose. Wolfenbüttel: Grenzland-Verlag Rock & Co., 1962.
- Nowak, Romuald. *Rzeźba śląska XVI–XVIII wieku. Katalog zbiorów*. Wrocław: Wydawnictwo Muzeum Narodowego we Wrocławiu, 1994.
- Ostowska, Danuta. *Krzeszów*. Wrocław: Drukarnia Dzielowa, 1973.
- Ostowska, Danuta. „Ze studiów nad rzeźbą krzeszowską XVII i XVIII wieku. Jerzy Schrötter i tzw. stara szkoła krzeszowska”. *Biuletyn Historii Sztuki* 30, nr 2 (1968): 248–251.
- Patzak, Bernhard. „Des schlesische Baumeister Felix Anton Hammerschmidt und sein Bau des Grüssauer Prälatenhauses zu Schweidnitz”. *Der Wanderer im Riesengebirge* 50, nr 5 (1930): 70–72.
- Rzeźba śląska 1650–1770*. Opracowanie Danuta Ostowska. Wrocław: Muzeum Śląskie, 1969.
- Sachs, Rainer, i Berthold Kandora. *Leksykon artystów plastyków i twórców rzemiosła artystycznego Śląska*, t. 1, Powiat zielonogórski. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut, 2018.
- Wattenbach, Wilhelm. „Necrologium des Stifts Kamenz”. *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertums Schlesiens* 4 (1862): 278–337.
- Wiese, Erich. „Thomas Weisfeldt, ein nordischer Barockbildhauer in Schlesien”. *Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen* 55 (1934): 57–88.
- Wiszewski, Przemysław. *Świat na pograniczu. Dzieje Lubawki i okolic do 1810 r.* Wrocław: Wydawnictwo eBooki.com.pl, 2015.

SUMMARY

Sculptors and Woodcarvers Working for the Cistercian Abbey in Krzeszów in the Second Half of the 17th and the early 18th Century. The Myth of Georg Schrötter’s Monastery Workshop by Artur Kolbiarz

The artistic initiatives undertaken under the patronage of the Cistercians from Krzeszów are among the most important achievements of Baroque architecture and art in Silesia. More than a century of research on those initiatives resulted in the publication of studies discussing issues related to the monastery complex, among them the modernisation of the medieval abbey church (now no longer extant) in the Baroque style, as well as the construction and furnishing of the currently existing church – a pearl of late-Baroque Central European architecture – on the remains of

the former church. The aim of this article is to thoroughly verify, on the basis of archival sources and early printed texts, the state of research concerning the modernisation of the furnishings and decoration of the medieval abbey church that was carried out in the second half of the 17th and early 18th century, as well as the principles of the work of the sculptors and carpenters employed in Krzeszów at that time.

Systematic research into the history of the Krzeszów abbey began in the inter-war period, carried out by Nikolaus von Lutterotti. This scholar put the names of most of the artists working for Krzeszów at the turn of the 17th century into scholarly circulation by assuming that they formed a single monastery workshop managed by the sculptor Georg Schrötter (1650–1717). Lutterotti's findings, with minor corrections, were adopted by post-war researchers. The current state of research is due primarily to Danuta Ostowska and Konstanty Kalinowski. Unfortunately, in post-war research the numerous preserved archival materials and early printed texts were omitted or used only superficially; it must now be recognised that they provide a comprehensive basis for a reconsideration of the issues discussed. Their perusal makes it possible to correct the hitherto existing knowledge to a considerable extent.

Just a year after taking office in 1660, the enterprising abbot Bernard Rosa began the first – and usually overlooked in the literature – stage of restoration of the abbey church, dictated by the poor state of preservation of the medieval building, which had been damaged both by time and by the fire of 1633. In the 1660s, work was carried out on the elevations, the entrance and the ridge turret, as well as the interior with the installation of new crypts. It was probably at this time that the Baroque façade of the church was erected, with a portico and statues of Christ, the Virgin Mary, Saint Joseph, and Saints Joachim and Anne. The interior of the church had older furnishings then, largely dating from the first half of the 17th century. Matthäus Knote (c. 1636–1673), a newcomer of Prague educated in the circle of Johann Georg Bendl, was responsible for its completion or modernisation, carried out in the period around 1662–1668. Knote resided at Kamienna Góra and probably only collaborated with the Krzeszów abbey instead of being its servitor, since at the same time he received commissions for local burghers.

By the 1670s, artistic initiatives undertaken by Abbot Rosa had gained momentum and were no longer confined to the abbey church. The largest project was the construction, began in 1672, of an extensive Calvary with 32 stations in the form of chapels with painted and sculptural decoration; the project was completed by 1678. In 1674 began the construction of the Grotto of the Nativity in the nearby village of Betlejem; it received stucco decoration and two altar reredos the following year, and a carved nativity scene in 1677. Abbot Rosa did not neglect the church and chapels within the monastery complex, either: one reredos was consecrated in 1672 and no less than four the following year. Among his most important projects was also the construction of the richly furnished Loreto chapel between 1676 and 1678. Apart from that, expense books reveal the existence of many smaller projects, single sculptures and ornaments that complemented the existing decor. An important event in the history of the Krzeszów monastery was the fire which broke out in May 1677; even though it did not obliterate all the effects of the modernisation achieved until then, it destroyed the furnishings of the Holy Sepulchre and the Loreto chapels and seriously damaged the main altar. During

the resulting restoration works, furnishings lost to the flames were replaced, and more: sumptuous stalls were erected in the years 1679–1680. New projects were carried out in the 1680s and 1690s, with an increasing emphasis on adding to the furnishings of churches and chapels located within the Krzeszów dominium. Before Abbot Rosa's death in 1696, the abbey church had been given a nearly full complement of new furnishings; the entire modernisation process was finished during the first years when the new abbot, Dominikus Geyer, was in the office.

According to literature, from ca. 1672 onwards the restructuring of the Krzeszów abbey church in the Baroque style, as well as the making of furnishings for churches under the abbey's patronage, were the responsibility of the monastery's workshop. Managed by the sculptor Georg Schrötter, the workshop had a stable worker company, additions to which were made only when one of its members had died. In the early period of its operation, dated to 1672–1698, Schrötter seems to have cooperated with the woodcarvers and carpenters Johann Schubert (d. 1684) and Stephan Kose (d. 1698), as well as the painter and polychromist Sigismund Leistriz. It has been posed that after Kose's death, Schrötter's assistants were the woodcarver Hoffmann from Lubawka and sculptor Jung from Chełmsko Śląskie. However, archival materials reveal that Christoph Hoffmann had worked for Krzeszów at a much earlier date, at least since 1675, when he is mentioned in the accounts, while a woodcarver from Chełmsko had been recorded in 1695. Above all, however, the contents of archival documents indicated unambiguously that instead of working as a single atelier, the monastery's artists had their own separate workshops (with the exception of Schubert, who was a monk himself).

The archival material also reveals the professional competences of individual artists, which also differ significantly from those proposed following the current state of research. According to the sources, Schrötter, in the literature on the subject erroneously perceived as the workshop's leader, produced exclusively figural sculptures in wood. Payments for altars, stalls and other furnishings with ornamentation were received by woodcarvers, above all Kose and Hoffmann. It was almost certainly they who were also responsible for the preparation of the designs, with Schrötter merely doing some designs for sculptures. In addition, parish register reveal a clear predominance of carpenters over sculptors in terms of numbers. Schrötter was the only representative of his trade resident in Krzeszów during the terms of office of both the abbots, Rosa and Geyer. The absence of any mention of sculptor journeymen would indicate that Schrötter's workshop was modest in terms of personnel, resulting in its master's significant involvement in the creative process and the workshop's small production capacity. The situation was different with regard to carpenters; Kose could count not only on the help of his workshop colleagues, but also, if necessary, on local craftsmen.

The predominance of carpenters over sculptors seems to explain one of the fundamental features of the works of "small-scale architecture" created under the Krzeszów patronage: the emancipation of floral decoration at the expense of the role of sculpture. This seems to result, at least in part, from the small production capacity of Schrötter's workshop. Its limited output potential forced the Krzeszów Cistercians to resort repeatedly to external sculptors (coming mainly from Wrocław and Prague, but also from Świdnica, Vrchlabí, and even Hungary); remarkably, this

practice extended over the entire period documented by the extant account books (1675–1695).

Negating the existence of a single “Krzeszów workshop” in favour of separate, specialist carpentry, sculpture and painting-and-gilding workshops makes the attribution of the works commissioned by the Cistercians more complex. Projects carried out between 1672 and 1698 were usually executed in two configurations. In the first, Stephan Kose’s workshop was responsible for the altarpieces and other furnishings including their ornamentation, Schrötter’s workshop for the figural sculpture, and Leistriz’s for the gilding and polychrome painting. In the second variant, Kose was replaced by Hoffmann with his workshop. The pattern of Schrötter and Leistriz collaborating with various carpentry workshops continued also after Kose’s death.

Schrötter probably retained his title of abbey servitor until his death in 1717, but his role in the Krzeszów monastery’s endeavours clearly diminished after the furnishings of the abbey church had been completed. In general, the artistic community of Krzeszów at that time appears to have been vibrant; it was certainly the most important one in the local scale of the Kamienna Góra Valley and the neighbouring Jelenia Góra Valley. However, it consisted of artists who had not created a formal language attractive enough to have a supra-regional impact. It was only Abbot Innocenty Fritsch (in office 1727–1734) that took care to bring to the area artists of the highest calibre, who created a centre that was a leading one in Silesia and had much wider impact on the art of the region.

BIOGRAPHICAL NOTE

Artur Kolbiarz is a doctor of humanistic sciences and professor of the University of Silesia. He graduated in Art History at the Adam Mickiewicz University in Poznań. In the years 2009–2016 he worked at the Institute of Polish Studies and Cultural Studies of the University of Szczecin, and since 2016 he has been an employee of the Department of Art History (renamed Institute of Arts Studies in 2019) at the University of Silesia in Katowice. He was a stipendiary of the Herder Institut in Marburg and the Lanckoroński Foundation. His research interests focus on the Baroque sculpture in Silesia and its supra-regional contexts.

NOTA BIOGRAFICZNA

Dr Artur Kolbiarz, prof. UŚ. Absolwent Historii Sztuki UAM w Poznaniu. W latach 2009–2016 pracownik Instytutu Polonistyki i Kulturoznawstwa Uniwersytetu Szczecińskiego, a od 2016 r. Zakładu Historii Sztuki (w 2019 r. przekształconego w Instytut Nauk o Sztuce) Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Stypendysta Herder Institut w Marburgu oraz Fundacji Lanckorońskich. Swoje zainteresowania badawcze koncentruje wokół tematyki związanej z rzeźbą barokową na Śląsku i jej ponadregionalnymi kontekstami.